

Artakserkses

PLUTARKHOS

Çev. Ayşen SİNA*

Plutarkhos, İ.S. 46 yılında Boiotia Khaironeia’da doğmuştur. Varlıklı ve kültürlü bir aileye mensup olması nedeniyle iyi bir öğrenim görme olanağı bulmuştur. O zamanlar önemli bir kültür merkezi olan Atina’da okumuş, hem bir peripathos felsefecisi ve hem de dini konularda deneyim sahibi bir düşünür olan Lamptrialı Ammonios’un öğrencisi olmuştur. Bir Roma eyaleti olan Yunanistan’ın başındaki Romalı vali, yetenekleriyle dikkat çeken Plutarkhos’u kendi kentinin temsilcisi olarak yanında görevlendirmiş ve bu görevi nedeniyle Plutarkhos Yunanistan’ı, Anadolu’yu, Mısır’ı, İtalya’yı ve daha birçok yeri gezmiştir. Roma’da dersler vermiş ve zamanının önemli kişileriyle tanışmıştır. Bunlar arasında adını aldığı, konsullük yapmış olan L. Mestrius Florus, *Paralel Yaşamlar* ve eserlerinden bazılarını adadığı Quintus Sossius Senecio da vardır. Mestrius Plutarkhos, Atina’daki öğreniminden, sayısız gezilerden, elçiliklerden sonra, doğum yeri Khaironeia’ya dönmüş, yaşamının geri kalan kısmını burada geçirmiştir.

Plutarkhos’un yapıtlarını, büyükbabası ve aynı zamanda oğullarından birinin adı olan Lamprias başlıklı katalog içermektedir. Tam bir zaman sıralaması bulunmayan Lamprias katalogu yazarın 227 yapıtını içerir. Plutarkhos’un yapıtları birincisi *Ethika* (Moralia) ve diğer diyalogların, ikincisi ise tarihi yapıtların yer aldığı iki grupta toplanır. *Ethika* ahlak, din, edebiyat, doğa bilimleri ve politika çalışmalarını içermektedir. Ünlü Yunanlı ve Romalı komutanların ve devlet adamlarının yaşamlarını anlattığı, yaşlılık dönemi eseri *Paralel Hayatlar* biyografi niteliğindedir. Peripathos biyografi yazımının doğum, gençlik, karakter, yapılan işler, içinde bulunulan koşullar

---

* Öğr.Gör.Dr. Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi, sina@humanity.ankara.edu.tr.

ve ölüm gibi temel özelliklerini taşıyan *Paralel Hayatlar*'da, aynı zamanda sıklıkla ahlaki düşüncelere ve yorumlara da yer vermiştir.

Paralel Hayatlar'da biyografisine yer verilen II. Artakserkses, II. Dareios ile Parysatis'in oğludur. İ.Ö. 401'de tahtı ele geçirmek için ayaklanan kardeşi Kyros ve paralı askerlerden ordusunu Kunaksa'da yendi. II. Artakserkses, İ.Ö. 394'te Sparta Kralı Agesilaos'un Batı Anadolu'daki seferini başarısızlığa uğrattı ve Pers-Yunan Savaşlarında Pers ordusunun başaramadığını, İ.Ö. 386'da diplomasi yoluyla başardı. İmzalanan "Antalkidas" ya da "Kral Barışı" ile Yunanistan üzerinde tam bir hâkimiyet kuran Artakserkses döneminde, Batı Anadolu satrapları ayaklandı; Kappadokia Satrapı Damates'in İ.Ö. 371'de başlattığı bağımsızlık hareketi giderek yayıldı. Bu ayaklanma İ.Ö. 361'de Mysia Satrapı Orontes'in II. Artakserkses'in yanında yer almasıyla sona erdi. Saltanatı sırasında sarayında gelişen iç mücadelelerde üç oğlu ve karısı Stateira öldürüldü.

"Artakserkses" çevirisi için "Loeb Classical Library"nin Yunanca metni kullanılmıştır.¹ Çevirinin daha iyi anlaşılması için Eskiçağ ile ilgili gerekli bilgiler dipnotlarda verilmiştir.

I. Tüm Pers kralları arasında nezaketi ve asil ruhuyla öne çıkan birinci Artakserkses², sağ eli sol elinden daha uzun olduğu için "Uzun Elli=Longimanus" lakabıyla tanınırdı ve Kserkses'in oğluydu. "Düşünceli=Memor" lakabıyla tanınan ve şimdi [hayatı] yazılan ikincisi³ ise onun (I. Artakserkses'in) kızından olmaydı.⁴ Dareios⁵ ile Parysatis'in dört çocuğu oldu; en büyüğü Artakserkses, onun küçüğü Kyros ve bunlardan daha genç olan Ostanos ve Oksathres.⁶ [2]Kyros'un, adını güneşten alan Yaşlı Kyros'tan⁷ aldığını söylerler, çünkü "Kyros" Pers dilinde "güneş" anlamına gelir. Artakserkses ilk önceleri Arsikas adıyla çağrılırdı, mamafih Deinon⁸ da onun adının Oarses olduğunu söyler. Hâlbuki Ktesias'ın kitabında anlattığı abartılı ve inanılmaz türlü türlü hikâyelere bakılacak

¹ Plutarch, *Lives: In Eleven Volumes* (with an English translation by B. Perrin). V.XI. Cambridge: Harvard University Press, 1998.

² I. Artakserkses İ.Ö. 465-425.

³ II. Artakserkses İ.Ö. 404-362.

⁴ I. Artakserkses'in gayri meşru kızı.

⁵ II. Dareios İ.Ö. 424-404.

⁶ Ksenophon, Dareios ve Parysatis'in yalnızca iki çocuğu olduğunu yazar (*Anabasis* I.1).

⁷ Yaşlı Kyros İ.Ö. 559-529.

⁸ Deinon ya da Dinon: Kolophonlu Yunanlı tarihçinin günümüze çok sayıda fragmanı kalan *Persika* (Pers Tarihi) eseri vardır. Suidas söz konusu bu eseri yanlışlıkla Dio Cassius'a mal eder. Deinon, *Persika*'yı Pers ülkesinde uzun zaman geçiren Ktesias'tan yararlanmıştı.

olursa, kralın adından habersiz olmamalıydı, çünkü sarayda krala, kralın karısına, annesine ve çocuklarına hekimlik yaparak hayatını geçirmişti.⁹

II. Kyros, küçük yaşlarından itibaren çok tez canlı ve dik başlıyken, diğeri [Artakserkses] her bakımdan daha nazik ve doğası gereği daha mülayim olduğu görülürdü. Güzel ve erdemli bir kadın olan karısıyla¹⁰ ailesinin isteğine uyarak evlendi ve onların muhalefetleri karşısında da karısını korudu; çünkü kral onun erkek kardeşini öldürdükten sonra onu da öldürmek istedi. [2]Fakat Arsikas annesinin ayaklarına kapanıp gözyaşları içinde yalvardı, sonunda karısının öldürülmeyeceğinin ya da ayrılmayacağına sözünü aldı. Bununla birlikte annesi Kyros'u ondan daha çok severdi ve tahta onun geçmesini isterdi. Bu nedenle babası [Dareios] hastalanarak yatağa düşünce [Kyros] deniz kıyısından çağrıldı ve krallığın başına geçirileceğini umut ettiği için hemen döndü. [3]Parysatis'in mantıklı bir açıklaması vardı, tıpkı Büyük Kserkses'e Demarotos'un yapmasını öğütlediklerinin¹¹ aynısı; [Parysatis]Arsakas'ı, Dareios sıradan biriyken, Kyros'u ise kralken dünyaya getirmişti. Her nasılsa ikna edemedi ve büyük oğlu, yeni adıyla Artakserkses kral ilan edildi, Kyros ise Lydia satrapı ve deniz kıyısındaki birliklerin komutanı oldu.¹²

⁹ Ktesias: Karia Knidoslu tarihçi Ktesias önce Genç Kserkses'in daha sonra da II. Artakserkses'in doktoruydu. Kunaksa Savaşında Artakserkses'in yanında bulundu; Sus kentindeki krallık arşivlerini derledi. *Persika* ve *İndika* adlı eserleri Antikçağda büyük ilgi gördü. Bu eserlerden günümüze fragmanlar kalmıştır. Yirmi üç kitaptan oluşan *Persika*'sından söz konusu yaşamöyküsünü yazmak için en çok yararlanan şüphesiz Plutarkhos olmuştur.

¹⁰ II. Artakserkses'in eşi Stateira, "yedi aile"nin hiç birinden gelmeyen Pers soylusu Hydarnes'in kızı idi. Dareios, Stateira'nın da soyundan geldiği böyle önemli soylu ailelerle iyi ilişkiler kurmak istiyordu. Bu doğrultuda kızı Amestris'i Stateira'nın erkek kardeşi Teritukhmes ile evlendirdi. Ama Teritukhmes kralın kızına yüz vermemiş, çünkü üvey kız kardeşlerinden birine aşık olmuştu. Bundan dolayı, Hydarnes'in tüm çocukları öldürülür. Artakserkses'in yalvarmaları üzerine yalnızca Stateira hayatta kalır. İ.Ö. 404 yılında Dareios'un ölmesi üzerine II. Artakserkses tahta çıkmıştır. Bundan sonra kralın üzerinde politik olarak etkili olabilmek için, anne kraliçe Parysatis ile gelini Stateira arasında acımasız bir rekabet başlayacaktır. Bu çekişme söz konusu metnimizin özellikle 5-6 ile 17-19. bölümlerde ayrıntılı olarak anlatılmaktadır. (Ayrıntılı bilgi için Bkz. Wiesehöfer, J. *Antik Pers Tarihi* (Çev. M. A. İnci) İstanbul 2002.)

¹¹ Demaratos: Sparta kralıdır ve diğer kral Kleomenos ile mücadelesi sonucu tahtını yitirdi. Bergama'ya çekildi ve Kserkses'i Yunanlıları karşı açmak istediği bir seferden, sonuçlarını önceden gördüğü için vazgeçirmeye çalıştı. Demaratos, Susa'ya geldiğinde Dareios'un oğulları arasında taht kavgası vardı. Bu durumu öğrenen Demaratos, Kserkses'e gider ve dayanak olarak kendisi Dareios Pers kralı ve Perslerin efendisi olduktan sonra doğduğunu, oysa Artobazanes'in doğduğu zaman Dareios'un herkes gibi biri olduğunu söyler (Herodotos VII.3).

¹² Krş. Ksenophon, *Anabasis* 1.1.1 vd.

III. Dareios'un ölümünden kısa bir süre sonra kral, Persli rahipler tarafından kral olarak kutsanmasını gerçekleştirmek üzere Pasargadaî¹³ kentine doğru yola çıktı. Orada Athena'ya benzeyen savaşçı bir tanrıçanın tapınağı vardı. [2]Kutsanacak tapınağa girdiğinde kendi giysilerini çıkarıp, Büyük Kyros'un kral olmadan önce giydiği giysileri giymek, kurutulmuş incirle yapılan bir tatlı yemek, menengiç¹⁴ kabuğu çiğnemek ve bir kap kesilmiş sütün suyunu içmek zorundadır. Aksi halde burada hazır bulunan diğerleri için bunlar bilinmez: [3]Artakserkses tam bunları yapmak üzereyken Tissaphernes¹⁵, rahiplerden birini onun yanına götürdü; bu rahip aralarında Kyros'un da olduğu oğlan çocuklarına eğitimlik yapmış ve magi¹⁶ sanatlarının felsefesini öğretmişti; öğrencisi kral ilan edilmediği için de Pers ülkesinde ondan daha huzursuz biri olmadığı düşünülürdü, bu nedenle Kyros'a karşı yaptığı suçlama inandırıcı bulundu. [4]Buna göre rahip [Kyros'u] tapınağa girmeyi ve kral giysilerini çıkarıncaya kadar bekleyip sonra üzerine atlayıp onu öldürmeyi planlamakla suçladı. Bazıları Kyros'un bu iftira nedeniyle tutuklandığını, bazıları ise onun tapınağa girip saklandığını ve rahip tarafından ele geçirildiğini söylerler. [5]Tam öldürülmek üzereyken annesi onu kollarıyla sımsıkı sardı, bukleleriyle etrafını kapattı, kendine doğru çekerek koynuna bastırdı ve feryat figan ve yakarışlarla önünde durdu; kral onun niyetini anlamadan hemen deniz kıyısına gönderdi; ama ne atandığı görevden ne de serbest olduğu

¹³ Pasargadaî: Günümüzde İran'ın güneyinde, II. Büyük Kyros tarafından kurulan kent, Şiraz'ın 100km. kuzeydoğusunda yer alır.

¹⁴ Menengiç: Resina ya da çam terebentini denilen sakızağacıgillerden bir ağaç. Özellikle tıpta idrar ve solunum yolları enfeksiyonları antiseptiği olarak kullanılır.

¹⁵ Tissaphernes: Sardeis satrapı olan Tissaphernes, İ.Ö. 412 yılından başlayarak Atinalılara karşı Spartalıları destekledi. Artakserkses'in hükümdarlığı sırasında Genç Kyros'un entrikalarını bozdu, Onbinleri kovaladı, ama başarılı olamadı. İ.Ö. 400 yılında Anadolu'daki kuvvetlerin başına getirildi. Spartalıları karşı başarısızlıkları sonucunda idam edildi.

¹⁶ Magi, *Magus* kelimesinin çoğulu *Magi*. İlkçağ'da Rahiplik'te uzmanlaşmış Pers Klanı'nın Üyeleri'ni belirten latince Ad. Herodotos'un da kullandığı yunanca *Magos* (ç. *Magoi*) sözcüğünden aktarılmıştır. Eski Farsça'daki biçiminden Arapça'ya geçen *Mecusi*, Zerdüşt'e inananlar için kullanıldı. Batı Dilleri'nde *Sihir*, *Büyü* gibi sözcüklerde bu *Magus*'tan türetildi. *Magus*'lar'ın başlangıçtan beri Zerdüşt dinini benimseyip yaydıkları tartışmalıdır. Büyük Dareios'un kendisine karşı ayaklanan (MÖ 522) *Maguslar*'ı sindirmek amacıyla giriştiği hareketi anlatan *Bisütun Yazıtı*'ndan anlaşıldığına göre *Maguslar* birden çok dine hizmet eden bir *Ruhban Kastı* oluşturuyordu. Kast, *Seleukos*, *Part* ve *Sasani* dönemlerinde de bu konumunu korudu. *Avesta*'nın sonlarına doğru yer alan bazı bölümler, örneğin *Videvdät*'ın Ayinler'le ilgili parçaları büyük ihtimalle *Maguslar*'ın elinden çıktı. Sözcüğün Süryanice biçimi *Magusai* İ.S.1.yy.dan sonra *Büyücü* ve *Falcı* anlamına kullanılmaya başlandı. Bunlar çoğunlukla Babil'den gelir, bilgeliğin pek çok türüyle donanmış olduklarına inanılırdı. Pers İmparatorluğu boyunca, derin ve olağanüstü dinsel bilgi taşıdıklarına inanılan İranlı *Magus*'lar ile genellikle şarlatan sayılan Babilli *Maguslar* birbirinden ayrı tutulmuştur.

düşüncesinden ve hatta ne de tutuklanmamış olmasından memnundu; kral olmak için mizacı nedeniyle içini öncekinden çok daha fazla hırs kapladı.

IV. Bazıları onun [Kyros'un] günlük yemeğine bile yetmeyen ödenek nedeniyle krala başkaldırdığını söylerler; ama söylenenler gülünç. Eğer başka [ödenegi] olmasa tamam, ama annesi ona sağlıyordu; çünkü ihtiyacı olduğu ve kullanmak istediği kadarını annesi kendi servetinden ona veriyordu. Ksenophon'un¹⁷ da söylediği gibi, dostlarının ve yabancıların vasıtasıyla pek çok yerden sağladığı paralı askerler, büyük bir serveti olduğunun kanıtıdır. Birliklerini henüz bir araya getiremediğinden, her biri bir yerlerde bulunan birliklerini hazırlıklarını tamamlamak için çeşitli bahanelerle ücretli askerler topladı. [2]Krala gelince, annesi mevcut şüpheleri ortadan kaldırdı, Kyros ise her zaman itaatkar [mektuplar] yazdı; bazen onun hakkında iyilikle bazen de sanki hırslı rekabeti onunlaymış gibi, Tissaphernes'e karşı suçlamalarda bulundu.

[3]Kralın doğasında da biraz ihmalkârlık vardı, bu durum pek çoklarıca vicdanlı/adil olmasıyla açıklanırdı. Ayrıca, adını taşıdığı Artakserkses'in davranışı kadar son derece nazik olmaya gayret ettiği sanıldı. Bir yandan görüşmelerde kendisini çok fazla iyi gösterir, onurlar bahşeder ve layık olunandan daha fazla değer verir, diğer yandan verdiği tüm cezalarda hor davranır; vermektен ziyade almaktan hoşlanır, şöyle ki alanlardan ziyade verenlere daha cana yakın ve insanca davranırdı. [4]Aldığı armağanlar, verdiklerinden hiç de severek kabul edemeyeceği kadar küçük değildi. Aksine bir defasında Omisos adında biri ona olağanüstü büyüklükte bir nar getirip verdiğinde ona şöyle dedi: "Mithra aşkına! Bu adam, kendisine emanet edilecek küçücük bir kenti hızla büyük bir kent haline getirebilir."

V. Vaktiyle [bir seyahat esnasında] başkalarının yolu üzerine taşıyıp getirdiklerini [armağanları] kabul ederken, yoksul bir çiftçi verecek bir şey bulamayınca hemen orada akmakta olan nehre koşup suyu avuçlarına doldurarak taşıyıp getirdi. Bu davranıştan çok memnun kalan Artakserkses yoksul çiftçiye altın bir tas ve bin dareikos¹⁸ gönderdi. Onun hakkında çekinmeksizin cüretkar konuşmalar yapan Sparta Lakonialı Eukleidas'a göre, bu mesajı khiliarkhosu¹⁹ ile gönderdi: "İstedğini söylemene izin var; ama istediğini söylemek ve yapmak benim hakkım." [2]Bir defasında da

¹⁷ Ksenophon, *Anabasis* 1.1.6-11.

¹⁸ Dareikos: Ahamenidler krallığının, I. Dareios'un hükümdarlık döneminde basılmaya başlanan altın sikkesi.

¹⁹ Khiliarkhos: "Bin kişinin komutanı" anlamında Yunanca sözcük. Pers sarayının en önemli subayı, krallık muhafız birliğinin komutanı olan hazahrapati'ye Yunanlıların verdikleri ad.

avdayken Teribazus, kralın kandusunu²⁰ almak istediğini söyleyince, kendisinin ne yapacağını sordu. Bunun üzerine Teribazus “sen başka şey giy, bunu bana ver” cevabını verdi. [Kral] istediğini yaptı ve “veriyorum ey Teribazus, ama sana bunu giymeni yasaklıyorum!” dedi. Teribazus verilen emre kulak asmadı (aslında kötü bir adam değildi, ama düşüncesiz ve delidoluydu), [söylenilenin] aksine kandusu hemen giydi, kendini altın gerdanlıklar ve kraliyet görkemine yaraşır kadın takılarıyla donattı. Herkes tedirgin olmuştu (çünkü yaptığı yasal değildi). Oysa kral yalnızca güldü ve şöyle dedi: “sana, kadınlar gibi altın takılar takman ve kaçık bir adam gibi giyinmen için izin veriyorum”. [3]Bir kral, annesi ve yasal karısı dışında hiç kimseyle masasını paylaşmazdı; hatta [masada] annesi onun üstünde, karısı altında otururdu. Ama Artakserkses, küçük kardeşleri Ostanos ile Oksathres'i kendisiyle aynı masaya davet etti. Ama bunların arasında Persleri en çok memnun eden karısı Stateira'yı perdeleri daima açık arabasında görebilmek, ülke kadınlarının ona yaklaşmasına ve selamlamasına izin vermektir ki, böyle anlar kraliçeyi halkın sevgilisi haline getirdi.

VI. Her nasılsa, yenilikçiler ve işgüzarlar asi bir ruhu, savaş yeteneği ve dostlarına sıkı sıkıya bağlılık özelliklerine sahip Kyros'un özlemine çektiklerini ve egemenlik gücünün gerektirdiği düşünce ve onura sahip bir kral olarak onu görmek istediklerini bildirdiler. [2]Bu nedenle Kyros içerideki kişilere, savaş başladığında yanında hazır bulunanlara güvendiğinden daha az güvenmedi. Hemen Lakedaimonialılara mektup yazarak kendisine yardım etmelerini ve adam göndermelerini rica etti,²¹ [Gelecek olan] bu kişilerden yaya olarak katılacaklara atlar, atlı katılacaklara çift atlı arabalar, tarlaları olanlara köyler, köyleri olanlara şehirler vermeyi vaat etti. Askerler için ücret ödenmeyecek, aksine [ganimetler] pay edilecekti. [2]Kendisi hakkında övünge konuğuşmasında erkek kardeşinden daha kuvvetli bir yürek taşıdığını ve daha iyi bir filozof ve magi bilgeliğinde daha yetenekli olduğunu, daha çok şarap içtiğini ve şaraba daha dayanıklı olduğunu söyledi. Onun [erkek kardeşinin]ise ava çıktığı zamanlarda atından inmeyecek, tehlikeli durumlardaysa tahtında oturamayacak kadar korkak ve aciz olduğunu söyledi. Lakedaimonialılar, Klearkhos'a bir haberci göndererek Kyros'a istediği her türlü yardımı yapmasını emrettiler. [4]Kyros, çoğunluğu Barbarlardan oluşan büyük bir kuvvetle ve on üç

²⁰ Kandus: Medialıların giydiği uzun kollu, kolları kürklerle süslü yünden bir tür palto.

²¹ Ksenophon, *Anabasis* 1.1.9; II.21;IV.3:“Lakedaimonialı Klearkhos, yurdundan sürgün edilmişti. Kyros onunla görüştü, kendisini beğendi ve ona bin Darikos verdi.” Klearkhos, Peloponnesos Savaşı sırasında ephorosları dinlemediği için ölüm cezasına çarptırılmıştı. Ayrıca bkz. adı geçen yazar II.21; IV.3.

binden biraz eksik paralı Yunan askeriyle krala karşı yürüyüşe geçince, bu seferle ilgili hepsi birbirinden farklı birçok bahane uydurdu.²² Ama seferin gerçek nedeni uzun süre gizlenemedi, aksine Tissaphernes, bizzat haberdar etmek amacıyla kralın yanına gitti. Bunun üzerine kraliyet sarayında büyük bir kargaşa yaşandı, en çok da Parysatis ve onun dostları savaş çıkardıkları gerekçesiyle kuşku ve suçlamalara maruz kaldılar. [5]Ama savaşa en çok üzülen Stateira ağlayarak Parysatis'e şöyle dedi: "Ettiğin yeminler nerede? Kardeşine savaş açanlara ve bizi felakete sürükleyenlere şefaet dilemek için döktüğün dillere ne oldu?" Bu andan sonra Parysatis Stateira'dan nefret etti, mizacı gereği hiddeti ve içinde beslediği kötülüklerle onu ortadan kaldırma planları yapmaya başladı. [6]Deinon bu planın savaş esnasında gerçekleştiğini söylerken Ktesias ise savaştan sonra gerçekleştiğini çünkü hem kendisinin olay anında orada bulunduğunu hem de özgür iradesiyle olayın zamanını değiştirmek için bir nedeni olmadığını söyler; ama ayrıntıları yazarken anlatısını çoğu kez gerçeklikten çıkıp mitosa ve dramatik hale çevirmeyi başarır. Bu nedenle olay hakkında kendisinin atıfta bulunduğu yeri tashih edeceğim.²³

VII. Kyros yürüyüşe geçtiğinde duyduğu söylentilere ve verilen bilgilere göre, kral ne hemen savaşa girmeye, ne de birliklerini harekete geçirip onunla karşı karşıya getirmeye karar vermişti; aksine dört bir yandan toplanıp bir araya gelen kuvvetleri Pers ülkesinde beklemeye karar vermişti. 10 orgyia²⁴ genişliğinde ve derinliğinde, aynı zamanda ova boyunca 400 stadion²⁵ uzunluğunda bir hendek kazdırmıştı. Yine de Kyros'un bu [metrisi] geçmesine ve Babil'e fazla uzak olmayan yere gelmesine izin verdi.²⁶ [2]Anlatılanlara göre, Teribazus, krala düşmanlarınınkinden sayıca daha büyük bir gücü, bilgelik ve askerlik becerileri bakımından Kyros'ununkilerden daha üstün satrapları ve komutanları olduğu için savaşmaktan kaçınmamasını, Media ve Babil'den ayrılmamasını, Persia'da Susa'ya gitmesini söyleme yürekliliğini gösteren ilk kişiydi. [Bunun üzerine Artakserkses] savaşmaya başlamak için derhal harekete geçti.

[3] İlk birindenbire [Artakserkses'in] disiplinli bir biçimde saf tutmuş dokuzyüzbin kişiden oluşan ordusu ortaya çıkınca, düşmanlarını küçümsemeleri ve cesaretleri nedeniyle başıboş ve silahsız gezen [Kyros'un] adamları korkuya kapılıp sağa sola kaçıştılar. Öyle ki, Kyros onları bağırış

²² Ksenophon, Barbarların asker sayısının yüz bin olduğunu söyler. 1. VII.10.

²³ Bu konu hakkında Bkz. XIX. Bölüm

²⁴ Orgyia: Antik Yunan'da bir uzunluk ölçüsü birimidir. 1 orgyia 1.85 metreye eşittir.

²⁵ Stadion: Antik Yunan'da 607 ayaklık olarak bilinen uzunluk ölçüsüdür. Metrik sistemde 1 stadion 185.4 metreye karşılık gelir.

²⁶ Ksenophon, *Anabasis* 1.VII. 14-17.

çağırış çabucak toplayıp güç bela savaş düzenine soktu. Adamlarını sessiz ve yavaşça yönlendirmesindeki tavrıyla Yunanlıları hayrete düşürdü, çünkü onların büyük bir düzensizlik içinde naralarla ve çığlıklarla hücumla geçeceklerini ve saf düzenlerini kaybedeceklerini sandılar. [4]Saldırı başladığında, son derece sağlam tırpanlı²⁷ arabalarıyla saflardan kopup ayrılmalar olmasın diye kendi phalanksının önünde, Yunanlıların karşı tarafında durdu.

VIII. Bu savaşı nakleden birçok yazardan biri olan Ksenophon²⁸ hemen hemen her şeyi göz önüne serer ve yazdıkları sanki geçmişte değil, hem şimdi olmuş gibi okuyucuyu çok derinden etkiler ve hem de onları tehlikelerin içine çeker; bu nedenle tüm ayrıntıları yeniden anlatmak akıl işi değil, ama anlatmaya değer konuları geçiştirdiği durumlar hariç. [2] Savaş düzenine girdikleri yerin adı Kunaksa idi ve Babil'in 500 stadion uzağındaydı. Savaş başlamadan önce Klearkhos, Kyros'un yanına gidip savaşımların arkasında yer almasını ve kendisini tehlikeye atmamasını söyleyince, Kyros şöyle dedi:“Sen ne diyorsun ey Klearkhos! Sen bana, kral olmak üzere olan birine, krallığa layık olmadığımı mı söylüyorsun?” [3]Böylesine büyük bir tehlikenin ortasında kalması ve tehlikeyi önemsememesi büyük bir hataydı ve Klearkhos'un Yunan saflarını krala karşı savaş düzenine sokmak ve etraflarının sarılmaması için sağ kanadı nehir kıyısından uzaklaştırmak istememesi daha küçük bir hata değildi. Ama mademki her şeyden çok onun kişisel güvenliğini sağlama amacı güdüyordu ve sözleri etkisiz kalacaktı onun için en hayırlısı evde oturmak olurdu. [4] [Klearkhos] Kyros'u kraliyet tahtına oturtabilmek amacıyla, üzerinde hiçbir baskı olmamasına karşın, silahlı bir şekilde deniz kenarından on binlerce stadion boyunca yürüdü. Daha sonra, egemeni ve patronunu kurtarmayı değil, güvenli bir şekilde ve istediği gibi savaşmasına olanak tanıyacak bir yer ve pozisyon ararken, tıpkı beklenmedik bir riskten korktuğu için bütün başarı planlarını bir kenara bırakan ve seferin amacından uzaklaşan birisi gibiydi. [5]Çünkü Yunanlılar, kralın çevresine dizilen kuvvetlere saldırmakla görevlendirilmesine karşın, onlardan hiçbiri savaş düzenine girmeyi tamamlamamıştı; ama eğer bunlar doğru yönlendirilseydi kral kaçır ve böylece gözden düşerdi, zafer kazanan Kyros da hem güvenlerini sağlamış hem de krallığı kazanmış olacaktı; yapılan işlerden bunların olacağı açıktır. Kyros ve davasının bozguna uğramasında, Kyros'un aşırı cesaretinden ziyade tedbirsizliği nedeniyle Klearkhos sorumludur. [6]Çünkü eğer kral

²⁷ Tırpanlı Araba: İskitlere özgü bir tür savaş arabasıdır. Bu arabalar tekerleklerinden başlayarak yatay olarak ileri uzanan, ayrıca alt tarafa düşecek bir şeyi parçalamak için yere doğru diklemesine uzanan tırpanlarla donatılmıştır (Ksenophon, *Anabasis* 1.VIII.10.

²⁸ Ksenophon, *Anabasis* 1. VIII.

[Artakserkses] bizzat kendisi düşman saldırıları karşısında Yunanları en az tehlikeyle karşılaşacakları biçimde savaş düzenine sokmak için bir yer arasaydı kendinden ve kendisini takip edenlerden bu kadar uzak başka bir yer bulamazdı; hem zaten birliklerinin burada zafer kazanamadığından habersizdi. Kyros, kısa süre sonra bozguna uğradığı için Klearkhos'un zaferinden faydalanamadı. [7]Kyros en iyisini bilirdi ve buna uygun şekilde Klearkhos'a merkezde yer alması talimatını verdi. Ama Klearkhos, onun için nasıl gerekiyorsa öyle davranacağını söyledikten sonra, her şeyi mahvetti.

IX. Yunanlılar, Barbarları arzu ettikleri gibi yenmişler ve onları kovalayarak son derece uzağa püskürtmüşlerdi. İyi terbiye edilmiş, ama yerinde duramayan ve hırslı atına binip süren Kyros'a, Ktesias'in söylediğine göre adı Pasakas olan, Kadusların komutanı Artagerses bağırarak [2]"Sen, ey Persler için soylu Kyros adını taşıyan adam! İnsanların en şerefsizi ve aptalı, Perslerin nimetlerini yağmalamak için soysuz Yunanlılarla birlikte ölüm getiren bir yolculukla geldin ve şimdi senden daha güçlü, sayısız hizmetkâra sahip kendi kralını ve kardeşini öldüreceksin! Şimdi bunu kanıtlayacaksın. Sen kralın yüzünü görmeden önce, burada sen kendi başını kaybedeceksin!" Bunları söyleyerek mızrağını ona doğru fırlattı. Ama zırhı sağlamca direndi ve zırhın sahibi Kyros yaralanmadı. Ama bu güçlü vuruşun etkisiyle sendeledi. Sonra Artagerses atını başka yöne çevirdiği anda, Kyros mızrağını fırlatıp onu vurdu; mızrağın köprücük kemiğinin yanından boynuna saplanması sonucunda [Artagerses] öldü.

[4]Artagerses'in Kyros tarafından öldürüldüğü konusunda herkes mutabıktır. Ama Ksenophon,²⁹ Kyros'un ölümüyle ilgili olarak olay anında bizzat kendisi orada bulunmadığı için basit bir biçimde ve kısaca anlatır; anlattıklarım ilkin Deinon, daha sonra da Ktesias tarafından aktarıldığı için söylenecek bir şey yok.

X. Bu bağlamda, Deinon'un anlattıkları şunlardır: Artagerses vurulup çaresizce öldükten sonra, Kyros, kralın önünde saf tutanlara saldırdı, kralın atını yaraladı ve bunun üzerine kral yere düştü; ama Teribazus, kralı hemen başka bir ata bindirdi ve şöyle dedi: "Kralım, bugünü hatırlayın, çünkü unutulacak bir gün değildir!" Bunun üzerine Kyros tekrar saldırdı ve Artakserkses'i atından düşürdü. [2]Üçüncü saldırıda kral, büyük bir öfkeye kapılarak ve çevresindekilere ölümün daha iyi olduğunu söyleyerek, düşmanlarına ardı arkasına ve düşüncesizce mızrak savuran Kyros'un elinden kurtuldu. [3]Kyros, mızrağını ona [krala] fırlattı ve sonra kendisi de kralın adamları tarafından öldürüldü. Bazıları Kyros'un kral tarafından, bazıları ise Karyalı bir adamın attığı mızrakla öldürüldüğünü söylerler. Kral,

²⁹ Ksenophon, *Anabasis* 1.VIII,26.

bu Kariyalı adamı seferler sırasında safların önünde mızrağının üzerinde altından yapılmış bir horoz taşıma onuruyla ödüllendirmişti. Persler, miğferlerindeki sorguçların horozlarla süslenmesinden dolayı Kariyalıları “horozlar” adıyla çağırırlar.

XI. Ktesias'ın anlatımını fazlasıyla kısaltarak söyleyecek olursak aktardıkları şunlardır: Kyros, Artagerses'i öldürdükten sonra atını kralın üzerine sürdü ve o da ona karşı sürdü; her ikisi de sessiz kaldı. Kyros'un dostu Ariaios mızrağını krala doğru fırlattı ama kralı yaralayamadı. Bunun üzerine kral da mızrağını Kyros'a fırlattı ama isabet ettiremedi; Kyros'un güvendiği bir dostu ve doğuştan soylu biri olan Satiphernes'e isabet ettirdi ve onu öldürdü. [2]Kyros, mızrağını krala fırlattı ve mızrak iki parmak derine girerek kralın göğsüne saplandı; kral bu saldırının etkisiyle atından düştü. Çevresindekilerin kaçışması ve kargaşa içerisinde, yanındaki birkaç kişiden biri de Ktesias olan kral, ayağa kalktı ve yakındaki tepeyi ele geçirerek sessizce bekledi; diğer yandan düşmanları tarafından etrafı sarılan Kyros'u, atı yaradılışı gereği uzun süre sırtında taşımıştı ve şimdi artık karanlık olmuştu, düşmanları onu tanıyamazlardı ve dostları da onu bulamazlardı. [3]Ama zaferi sona ermişti ve acele içinde ve güvenle düşmanlarının üzerine doğru harekete geçti, ağlayarak “yol açın, ey sefiller!” dedi. Bunu Persçe birçok kez haykırdıktan sonra onlar yolu açtılar ve ona saygı gösterdiler. Ama tam bu esnada Kyros'un *tiara*'sı³⁰ başından düştü ve burada bulunanlardan adı Mithridates³¹ olan genç bir Persli, onun kim olduğunu bilmeden koşarak yanına geldi ve mızrağını gözünün yakınına, şakağına fırlattı. [4]Kyros, yarısından çok kan aktığı için başı dönerek sersemledi ve yere yığıldı. Kaçıp kurtulan atı ise başıboş dolaştı, ama atın kayıp yere düşen ve kanla ııslak olan eyer örtüsü Kyros'a vuran adamın hizmetkârı tarafından sonrasında yerden alındı. Kyros aldığı darbeden sonra yavaşça ve güçlkle ayağa kalktı, orada bulunan birkaç hadım³² onu başka

³⁰ Tiara: Başlangıçta Mezopotamya tanrılarını simgesi olan, üst üste konmuş 1-4 sıra boğa boynuzuyla süslü tören başlığı. Tanrı ya da tanrıçanın ululuk derecesini gösteren tiara, zaman içerisinde değişik biçimler almıştır. Perslerde unvan ve mevki gösteren tiaraları aristokratlar onur nişanı olarak giyerlerdi. (J. Wiesehöfer, *Antik Pers Tarihi* (Çev. M.A.İnci) S.245-246.

³¹ Mithridates: Pers soylusu.

³² Hadım: Eunuckhos, Persler, 'hadım edilmiş muhafız-hizmetçi harem ağaları' örgütüne dayanan 'harem' kurumunu, binlerce yıldan beri bu kuruma sahip olan Babil geleneğinden almışlardır. Pers imparatorluğunu kuran Kyros'un oğlu Kambyes'in sarayında 'hadım harem ağalarının [eunuchs] varlığı, Perslerin harem kurumunu benimsemekte gecikmediklerini göstermektedir. Harem ağaları yalnızca haremde değil, aynı zamanda sarayda ve imparatorlukta önde gelen mevkilere sahiptirler. Krallar Kral'nın özel oda hizmetini "yedi hadım" köle görmekteydi. Saray'daki şöenlerde erkek davetliler kralın da bulunduğu bina da, kadın davetliler ise, sarayın kraliçenin bulunduğu harem bölümünde ağırlandırmakta, kralın yüzünü sadece Med ve Pers soylularının en seçkinleri olan "yedi prens" görebilmekteydi.

bir ata bindirmeye ve güvenli bir yere götürmeye çalıştılar. [5]Ama [Kyros] bedenen güçsüz düştüğü ve kendi başına desteksiz yürüyemediği için ata binemedi. Kyros'un başı çok ağırdı ve ileriye geriye sendeledi; ama kaçakların kendisini "Kral Kyros" olarak selamladıkları ve kendilerini bağışlaması için yakarışlarını duyduğu için zafer kazandığını düşündü. Bu esnada birkaç Kaunoslu- bunlar sefalet ve yoksulluk içinde yaşadıkları için kralın ordusunda hakir görülen ayak işlerini yapmakla görevliydi- Kyros'un çevresindeki dostlarının yaptıkları gibi, amacına destek vererek yanında yer almak istediler. [6]Ama en sonunda kralın halkının hepsi beyaz renkli giyerken, onların göğüs zırhlarının üzerine giydikleri tuniğin³³ mor renkli olduğunu görünce karşılardakilerin düşman olduklarını anladılar. Kaunoslu adamlar arasından Kyros'un kim olduğunu bilmeyen biri onu sırtından vurmaya cesaret etti. Dizi parçalanarak yaralanan Kyros, sendeleyerek şakağını bir taşa çarptı ve öldü. Ktesias'ın anlattıkları da böyle; o, Kyros'un kör bir hançerle ölmesini istedi ve sonunda da öldürdü.

XII. Kyros'un ölümünden hemen sonra, "Kralın Gözü"³⁴ Artasyras'ın atının üzerinde dolaşıyordu ki, ağıt yakan hadımlara rastladı ve onların en güvenilir olanına "Pariskas, kim bu, kimin için ağıt yakıyorsun?" dedi. Pariskas şöyle cevap verdi: "Ey Artasyras! Kyros'un öldüğünü görmüyor musun?" Buna çok şaşırın Artasyras, ona metin olmasını ve cesedi korumasını emretti; [2]kendisi ise hemen olup bitenden, susuzluktan ve aldığı yara yüzünden perişan bir halde kendini kaybetmiş yatan Artakserkses'e gitti ve ona Kyros'un öldüğünü gözleriyle gördüğü haberini sevinerek verdi. Kral ilkin bizzat kendisi gitmeye kalkıştı ve Artasyras'a kendisini oraya götürmesini emretti. Ama Yunanlılar hakkında birçok söylenti ve korku vardı: onları kovaladıklarını, her yerde zafer kazandıklarını ve kendilerini her yerde egemen ilan ettikleri gibi. Bu nedenlerle [Kyros'un] cesedinin bulunduğu yeri görmek için daha çok sayıda adam göndermeye karar verdi; bu doğrultuda meşale taşıyan otuz adam gönderdi. [3]Bu esnada kral susuzluk nedeniyle az daha ölmek üzereyken, hadım Satibarzanes, içecek bulmak amacıyla sağa sola koşuşturdu. Çünkü burada su kaynağı

Kralın bir "hadım" kölesinin idaresindeki "harem"de, imparatorluğun dört bir yanından getirilmiş olan genç ve güzel "bakireler" bulundurulmakta, bu cariyeler, vücutları, on iki ay boyunca en güzel kokular ve yağlarla hazırlandıktan sonra, her gün birer birer krala sunulmaktaydı. Kralın ismen hatırlayıp tekrar çağırmadığı bir cariye bir daha hükümdarın yüzünü görememekteydi. Bir erkek ya da kadın uyruk ya da kölenin çağırılmadan sarayın "iç dairesi"ne girerek kralın yanına çıkmasının cezası idamdı.

³³ Tunik: Antikçağda biraz uzun ve genellikle kolsuz bir gömlek biçimindeki üst giysisi.

³⁴ Kralın Gözü: Yüksek rütbeli güvenlik memuru, ajan.Aynı zamanda en yüksek Kraliyet memuru.

yoktu, ordugâh da yakında değildi. Zorlukla, kirli bir kapta, sekiz kotyle³⁵ pis kokulu su taşıyan sefalet içindeki Kaunoslulardan birine rastladı. Bunu aldı ve içmesi için krala verdi. Kral hepsini içtikten sonra, içtiği sudan iğrenip iğrenmediğini sordu. [4] Bunun üzerine şimdiye kadar hiçbir şarabı, ya da en berrak ve temiz suyu, bu kadar zevkle içmediğine dair tanrılar üzerine yemin etti. “Bu nedenle” dedi, “ben eğer bunu bana veren adamı ödüllendirmek için bulamazsam, dilerim tanrılar kendisini zengin ve mutlu kılsın!”

XIII. Hemen ardından otuz meşaleli adam, son derece mutlu bir şekilde döndüler ve ona beklemediği mutlu talihi konusunda haber verdiler. Ve şimdi de ona yeniden katılanlardan ve savaş düzenine girmelerinden cesaretlenerek, birçok meşaleyle aydınlatılmış tepeden aşağıya indi. [2][Kyros'un] Pers gelenekleri uyarınca, sağ eli ve kafası kesik cesedi görünce durdu ve bedeninin kafası olan kafayı kendisine getirmelerini emretti. Sonra gür ve kabarık saçından tutup hala kararsız olanlara ve kaçaklara gösterdi. Bu kişiler hayretler içerisinde kaldılar ve [kralı] saygıyla selamladılar; böylece bir anda yanında yetmiş bin kişi oldu ve sonra hep birlikte ordugâha döndüler. [3]Ktesias'ın söylediğine göre [kral]dört yüz bin kişiyle savaşa girdi; ama Deinon ve Ksenophon'un söylediğine göre, komutası altındaki ordu çok daha büyük olduğudur. Ölenlerin sayısı ile ilgili olarak Ktesias bu sayının Artakserkses'e dokuz bin olarak bildirildiğini, ama kendisi savaşta ölenlerin sayısının yirmi binden az olmadığını söyler. Bu konuda mutabakat yoktur. Ama Ktesias'ın kendisiyle birlikte Zakyntoslu Phalinos'un³⁶ ve diğerlerinin Yunanlılara gönderildiğini söylemesi besbelli bir yalandır. [4]Ksenophon, Ktesias'ın kralla birlikte vakit geçirdiğini biliyordu: Çünkü onu tanıyordu ve kitaplarını da okuduğu aşikârdır; Şayet [Ktesias Yunanlılara] gelmiş ve bu konuşmaları yapmış olsaydı, [Ksenophon] yorum yapmayarak belirsiz bırakmaz ve sadece Zakyntoslu Phalinos'un adını anmazdı.³⁷ Zeki bir kişi olan Ktesias, görüldüğü gibi, ün düşkününü biridir aynı zamanda; her zaman anlatılarında kendisi için önemli bir yere daha ayrıntılı yer vermesi, Spartaseverliği ile Klearkhosseverliğinden daha az değildir. Burada da Klearkos ve Sparta hakkında birçok iyi şeyler söyleyecektir.

³⁵ Kotyle: Ya da kotyla, Sıvı ölçü birimidir. 1 katyle 270 mililitreye karşılık gelir.

³⁶ Zakyntoslu Phalinos için Ksenophon, *Anabasis* 2. I. 7-23.

³⁷ Ksenophon, *Anabasis* 2. I. 7-23: “Öğle vakti yaklaştığında, kralın ve Tissaphernes'in gönderdiği Barbar elçiler görüldü. Aralarında, Tissaphernes'in yanında görevli olan ve taktik ve silah kullanma konularında bilgili geçindiği için saygı gören Phalinos adında bir Yunanlı da vardı.”

XIV. Savaştan sonra kral, Kyros tarafından öldürülen Artagerses'in çocuğuna en güzel ve en değerli armağanları gönderdi. Ktesias ve diğerlerini de onurlandırdı. Kendisine su veren Kaunosluyu da araştırıp buldurarak onu utançtan ve yoksulluktan kurtardı, onurlu ve zengin biri haline getirdi. Hata yapanlar hakkındaki yargılarda da adildi. [2] Bir Medialı olan Arbakes, savaş sırasında Kyros'un yanına kaçtı, o [Kyros] öldükten sonra da geri döndü. Kral, onun bu suçunun ihanetten ve sahtekârlıktan değil, korkaklık ve dayanıksızlıktan kaynaklandığını kabul etti; bu nedenle ona, çıplak bir fahişeyi sırtına alıp bir gün boyunca agorada dolaştırmasını emretti. Düşman tarafına geçtiği ve de ayrıca bunlardan ikisini öldürdüğü yalanını anlatan başka bir adamın da dilinin üç iğneyle delinmesini emretti. [3] Ayrıca Kyros'u bizzat kendisinin öldürdüğüne, bütün insanların inanmasını ve düşünmesini isteyerek anlatan ve Kyros'a ilk saldıran Mithridates'e armağanlar gönderdi ve bu armağanları götürünlere şunları söylemelerini emretti: "Kral, seni Kyros'un atının eyer örtüsünü bularak kendisine gönderdiğin için bunlarla onurlandırdı." Yine Kyros'u dizinden vurarak yere düşüren Karialı kendisine armağan verilmemesini ayıpladığını söyleyince, kral ödülü götürünlere şöyle dedi: "Kral, sana bunları getirdiğin iyi haberin ikincilik ödülü olarak verdi: Kyros'un öldüğü haberini ilk önce Astasyras verdi, sonra sen verdin." [4] Mithridates, gücenmiş olmasına karşın sessizce gitti; ama biçare Karialı budalalığı nedeniyle kendi yıkımını hazırladı. Elde ettiği nimetleri kaybetmekle karşı karşıya kaldı, görüldüğü gibi, kendisine sunulanlardan daha güzel şeyler verildiğine inanarak misilleme yaptı ve iyi haber vermenin karşılığını almaya layık bulunmadı; hatta tanıklık edecekler çağrılınca öfkeye kapıldı ve bağırarak Kyros'u öldürenin başkası değil, bizzat kendisi olduğunu ve kendisinin haksız biçimde kandırıldığını söyledi. Bunları duyan kral küplere bindi ve bu adamın derhal kafasının kesilmesini emretti. [5] Orada bulunan annesi "Kralım! Bu Karialının bu kadar kolay kurtulmasına izin verme, bu küstah konuşmaları yüzünden hak ettiği ücreti alsın diye onu bana bırak!" dedi. Kralın fikrini değiştirmesi üzerine Parysatis hizmetkârlarına adamı alıp götürmelerini, on gün boyunca gerip işkence yapmalarını, sonra gözlerini oymalarını ve en sonunda da ölünceye kadar kulaklarına sıcak tunç dökmelerini emretti.

XV. Kısa bir süre sonra Mithriadates de aynı hata nedeniyle korkunç bir sona uğradı. Davet edildiği yemek ziyafetinde kralın ve annesinin hadımları da hazır bulundular. Mithridates, kraldan ödül olarak aldığı elbiseyi giymiş ve altınları takmış olarak geldi. [2] Yemeğe katılanlar şaraplarını içtikten sonra, Parysatis'in hadımları arasında en kıdemli olanı ona şöyle dedi: "Mithridates, kral sana ne güzel elbiseler, burma zincirler ve pazubendler

vermiş! Akinakes³⁸ de çok değerli! Kral, sana bütün bunları vererek mutlu ve bahtiyar etmiş!” Şarapla sarhoş olan Mithridates şöyle cevap verdi: “Bunlar nedir ki, ey Sparamizes! O gün kral için benim yaptığım hizmet, elbette daha büyük ve daha güzel armağanlara değer!” [3]Bunun üzerine Sparamizes gülerken şöyle dedi: “Hiçbir kıskançlığım yok! Yunanlılar, gerçeğin şarapta olduğunu söylerler. Ah dostum, bir atın keçeden eyer örtüsünü bulup getirmek, ne parlak ve ne büyük bir düşünce!” O bunları bilmediğinden değil, gerçeği itiraf ettirmek amacıyla sordu: şarap yüzünden adamın kontrolünü kaybedip gevezeleşmesinden yararlanarak orada bulunanların huzurunda maskesini düşürmek istedi. [4][Mithridates’in] konuşmasını sürdürmesi için şöyle dedi: “Eyer örtüsü hakkında istediğin kadar boş boş konuşabilirsin; ama ben sana açık bir şekilde söylüyorum ki, Kyros kendi ellerimde öldü. Ben, Artagerses gibi boş ve işe yaramaz bir mızrak atışı yapmadım; benim yaptığım atış, gözünü kıl payı ıskaladı ve şakağını vurup delerek adamı yere serdi; işte bu yara sebebiyle öldü.” [5]Bunun üzerine Mithridates’in sonunu ve talihsizliğini gören beraberindeki diğer kişiler başlarını yere eğdiler; arkadaşlarından biri şöyle söyledi: “Güzel Mithridates’im, haydi şimdi yiyip içelim, kralın dehasına saygı gösterelim ve bizim için çok ağır olan bu konuşmayı bırakalım.”

XVI. Daha sonra bir hadım, konuyu Parysatis’e açtı, Parysatis de krala; kral, yalan söylemekle suçlandığı ve zaferinin en keyifli ve en güzel anı tehlikeye düştüğü için öfkelenmişti. Tüm Barbarların ve Yunanlıların, kardeşiyle birbirlerine saldırıp savaşa tutuştuklarında bizzat kendisinin attığı mızrakla onu öldürdüğüne ve kendisinin ise yalnızca yaralandığına inanmalarını istiyordu. Bu nedenle, Mithridates’in teknelerle işkence edilerek öldürülmesini emretti.

Teknelerle işkence yapmak şöyledir: Birbirinin aynı iki tekne alınır ve kurban, bunlardan birisinin içine sırtüstü yatırılır; sonra diğeri, birincinin üzerine koyulur ve dikkatli bir şekilde aynı hizaya getirilir; böylece, kurbanın kafası, elleri ve ayakları dışarıya çıkmış bir şekilde bırakılırken, vücudunun geriye kalanının üstü tamamen kapanır. Daha sonra, yemesi için yiyecek verilir, eğer istemezse, gözlerini oyarak zorla yedirirler. Yedikten sonra, içmesi için süt ve baldan oluşan bir karışım verirler, bu karışımı ağzına dökerler ve yüzünü de buna bularlar. [3]Daha sonra, gözlerini sürekli güneşe gelecek şekilde tutarlar. Böylece bir sinek sürüsü gelip yerleşir ve yüzünü tamamen kaplar. Yiyip içen insanların zorunlu olarak yaptıkları gibi, teknelerin içinde hacetini yaptığı için pisliğin kokuşmuşluğundan ve

³⁸ Akinakes: Perslere özgü olmakla birlikte Med ve İskit ordularında da kullanılmış, saldırma ya da uzun hançer.

çürümüşlüğünden böcekler ve kurtçuklar köpürür, sonra vücudunu bir anda yemeye başlayarak hemen hayati organlarına doğru ilerler. Sonunda üstteki tekne kaldırıldığında gerçekten adamın öldüğü ve vücudunun tükenip gittiği görülür, bağırsakları, hızla tutunan ve yiyen, önceden bahsettiğim hayvanların akınına uğrar. İşte Mithridates de bu şekilde 17 gün boyunca yavaş yavaş tüketildi ve sonunda öldü.

XVII. Artık Parysatis'in hedefinde, Kyros'un kafasını ve elini kesen adam, kralın hadımlarından birisi olan Mazabates kalmıştı. Bu adam kendisini ele verecek hiçbir şey yapmadığı için Parysatis ona şöyle bir tuzak kurdu: [2]Doğuştan zeki bir kadını ve zar atma oyunu oyununda da ustaydı. Savaştan önce kralla sık sık zar atma oynardı, savaş bittikten sonra da onunla dostluk kurmaktan kaçınmadı, tersine onunla uzlaştı ve onun eğlencelerine dostluk gösterip eşlik ederek dostluğuna karşılık verdi; Stateira'nın ve çevresinin faydalanması için elinden geleni yapıyordu. Ama aslında her şeyden çok ondan [Stateira'dan] nefret ediyordu ve kral üzerinde kendisinin daha büyük güce sahip olmasını istiyordu. [3]Bir gün, Artexerxes'in kendi kendine zaman geçirmeye çalıştığını gördü, bin *dareikos*'una zar oynamayı teklif etti ve oyunu onun kazanmasına bilerek göz yumdu ve altın parayı ödedi. Daha sonra, üzülmüş gibi davrandı ve bir hadım üzerine zar atma oyunu başlatmayı teklif etti; kral da razı oldu. [4]Her ikisi de en güvendikleri hadımlarından beşini ayırmayı kabul etti, fakat oyunu kaybeden, kazanana hadımların içinden seçtiğini verecekti; bu şartlar altında oyunu oynadılar. [Parysatis] olayı benimsediği için oynarken çok azimliydi ve zar atarken de şansı yaver gittiği için oyunu kazanınca Masabates'i seçti; bu kişi, beklenenlerden birisi değildi. [5]Kralın bu düzenden şüphelenmesine fırsat vermeden, hadımı, cellâtlarının eline verdi, onlara kafa derisini canlı canlı kesmelerini, vücudunu üç kazık üzerine çaprazlamasına koymalarını ve derisini gerdirerek çivilemelerini emretti. Bu işler yerine getirildiğinde ise kral, ona çok fena öfkelenince, o ise (Parysatis) gülerek şöyle söyledi: "Sen ne kadar rahat ve mutlu bir adamsın! Ben bin *dareikos* altın parayı zar oyununda kaybettiğimde sessiz kalarak sineye çektim, sen ise sefil ve yaşlı bir hadım yüzünden üzülüyorsun. [6]Böylece, kral, aldatıldığı için üzülmesine rağmen, bu konunun üzerinde durmadı. Stateira, Parysatis'in Kyros yüzünden krala sadık hadımlarına ve diğerlerine zalimce davranarak ve kuralları hiçe sayarak ölüme gönderdiği için ona açıkça düşmanlık duyuyor ve bundan dolayı kızıyordu.

XVIII. Klearkhos ve diğer komutanlar, Tissaphernes tarafından aldatılmışlardı ve ettikleri yeminlere rağmen yakalanmışlardı ve zincirlerle

bağlanarak krala gönderilmişlerdi.³⁹ Ktesias, bize, Klearkhos'un onu bir tarak getirmesi için çağırdığını söyler. [Klearkhos] tarağı alır ve saçını tarar; verilen bu hizmetten memnun kaldığı için de Sparta'daki akrabalarına ve dostlarına gösterebileceğini söylediği parmağındaki yüzüğünü, bir dostluk nişanesi olarak Ktesias'a verir; kıymetli taşın içi oyularak dans eden Karyaditler⁴⁰ işlenmişti. [2]Ayrıca, onunla birlikte esir düşen askerler, Klearkhos'a istediği gibi kullanması için gönderilen erzakı alıkoyarlar ve ona kendilerinin payından sadece küçük bir parça verirler. Ktesias, Klearkhos'a daha fazla erzak gönderilmesini ve askerler için ayrı bir ikmal verilmesini sağlayarak bu zorluğun üstesinden geldiğini söyler; bu hizmetleri, Parysatis'i memnun etmek için gerçekleştirdiğini de ekler. [3]Ayrıca, Klearkhos'a erzaklarına ilaveten her gün bir parça pastırma verilmesini ve kaderini kralın zalimliğinin belirlenmesine izin vermemesi için ete küçük bir hançer gömüp gizleyip göndermesini emretti. Ama o [Klearkhos] korkuya kapıldı ve kendini öldüremedi. Kral, annesinin ısrarları üzerine Klearkhos'u öldürmemeye razı oldu ve yemin etti; Stateira tarafından ikna edildiği için Menon⁴¹ hariç, hepsini öldürtmüştür. [4] Ktesias'ın söylediğine göre bunun sebebi şuydu; Parysatis Statiera'ya komplo kurmuş ve zehri onun için hazırlamıştı ancak, bu pek inandırıcı bir hikaye değildir, hatta bu suçlamalar hiç dikkate alınmaz. Eğer Parysatis, Klearkhos vasıtasıyla böyle riskli bir işi üstlenseydi ve tehlikeyi göze alsaydı, kralın tahtın mirasçısı olan çocuklarının annesi ve yasal karısını öldürmeyi de göze alırdı. [5]Yok eğer doğruysa, Klearkhos'un anısını yüceltmek amacıyla abartarak yazmıştır. Diğer generallerin öldürüldükten sonra, cesetlerinin köpekler ve kuşlar tarafından parçaladığını; Klearkhos'un cesedinin ise aniden çıkan şiddetli bir rüzgârın, yerden büyük bir toprak yığınına taşıdığını ve üstünü kaplayıp örtecek biçimde yığıldığını; bundan kısa bir süre sonra hurma ağaçlarından oluşan ve görenleri hayrete düşüren bir kuru peyda olduğunu ve burasını [Klearkhos'un cesedinin olduğu yer] gölgeleyerek koruduğunu; bu nedenle kralın, tanrıların sevdiği bir adam olan Klearkhos'u öldürmüş olmaktan dolayı büyük bir pişmanlık duyduğunu söylerler.

XIX. Dolayısıyla, başından beri Stateira'ya karşı içinde nefret ve kıskançlık besleyen Parysatis, kral üzerindeki kendi etkisinin saygı ve onur duyguları üzerine kurulduğunu, fakat Stateira'nın etkisinin sağlam ve güçlü

³⁹ Krş. Ksenophon, *Anabasis* II, 5.

⁴⁰ Karyadit: Antik mimarlıkta kadın, kimi zaman da erkek heykeli biçimindeki sütunlara verilen ad. Bunlar taşıyıcı nitelikte sütun ya da gömme sütun biçimindedir.

⁴¹ Menon. Tesalyalı Menon, Aristippos'un gözdesiydi, bu nedenle onun tarafından Kyros için topladığı birliklerin başına geçirilmişti. Menon hakkında ayrıntılı bilgi için Ksenophon, *Anabasis* 2. VI.21 vd.

bir aşk ve güvene dayandığını gördü; böylece, yaşamı pahasına alacağı riskin en değer verdiği şeylerin üstünde olduğunu kanısına vardı. [2]Üzerinde son derece büyük bir itibarı ve güveni olan Gigis adında bir hizmetkârı vardı; Deinon, zehri hazırlamasına onun yardımcı olduğu söyler. Fakat Ktesias, onun bu konuda sadece bilgisi olduğunu söyler. Ktesias'a göre, ona zehir, Belitaras, Deinon'a göre ise Melantas adında bir adam tarafından verilmiştir. Kıskançlık ve anlaşmazlık içinde geçirdikleri bir süreden sonra, iki kadın⁴², birlikte yiyip içmeye başladılar; fakat birbirlerine karşı karşılıklı korku ve güvensizlik duygularından kendilerini koruma isteğiyle aynı kişilerin hazırladığı, aynı tabaklardan yemek yemelerine yol açtı. [3]Şimdi, içinde hiç pislik olmayan, tamamen etle dolu Pers kuşlarından küçük bir kuş vardır; *rhyntakes*⁴³ denilen bu kuş türünün rüzgâr ve çiyle beslendiği kabul edilir. Ktesias, kuşun bir tarafına zehir sürülmüş küçük bir kamayla Parysatis tarafından ikiye bölündüğünü ve zehrin bulaşmadığı temiz parçayı kendi ağzına atıp yediğini; Stateira'ya da zehir sürülmüş parçayı verdiğini söyler. [4]Deinon ise kuşu bıçakla kesen ve Stateira'yı zehirleyen eti koyan kişinin Parysatis değil, Melantas olduğunu ifade eder. Her ne olursa olsun, kadın [Stateira] çırpınarak ve büyük acılar içinde öldü; başına gelen bu kötülüğü, kralın sert ve acımasız bir kişi olan annesinin hazırladığı anlaşıldı. [5]O zaman kral, olayı derhal soruşturmaya başladı, annesinin hizmetkârlarını ve garsonlarını tutukladı ve tekerleğe bağlayarak işkence yaptırdı. Parysatis, Gigis'i uzun süre evde kendi yanında tuttu ve onu kralın emrine vermedi. Ama bir süre sonra Gigis, geceleyin kendi evine gönderilmesi için ona yalvardı. Bu durumdan haberdar olan kral, ona gizlice bir tuzak hazırladı ve yakalayıp ölüme mahkûm etti. [6] Pers yasalarına göre zehirle adam öldürenler şöyle öldürülürler: Önce büyük bir taş alınır, bu taşın üzerine mahkûmun kafası yerleştirilir; sonra başka bir taşla yüzüne ve kafasına, içindeki et görününceye kadar vurulup ezilir. Gigis de işte bu şekilde öldü; fakat Artaxerxes, Parysatis'e başka ne kötü bir şey söyledi ne de yaptı; yaşadığı sürece Babil'i bir daha görmek istemediğini söyleyen Parysatis'i, Babil'e gönderdi. [Kralın] işte böyle bir aile hayatı vardı.

XX. Şimdi kral, Kyros'a katılıp gelen Yunanlıları yakalama konusunda, Kyros'u yenmekten ve tahtını korumaktan daha az istekli değildi. Yine de liderleri ve komutanları olan Kyros'u kaybetmiş olmalarına rağmen onları yakalayamadı. Bunun üzerine kendilerinin yalnızca krallıklarını kurtarmakla kaldıkları sözünü yalanladılar ve tüm dünyaya Pers imparatorluğunun ve krallığının çok büyük miktarda altına, lükse ve kadına sahip olduğunu

⁴² Parysatis ve Stateira.

⁴³ Rhyntakes: Hindistan'a özgü, kumru ya da güvercin büyüklüğünde bir kuş. Hekataios Fr.45.

duyurdular, fakat bütün bunlar desteksiz b b rlenmelerdi.[2]Tüm Yunanistan bu nedenle Barbarlardan nefret etti ve onları k c msediler; özellikle de Lakedaimonialılar dudak b kt ler: ya Şimdi Asya'da yaŐayan Yunanlıları kölelikten kurtaramazlarsa ve onlar [Persler] tarafından hakarete uğramalarına bir son verilmezse diye korkuyorlardı. Savaşın ilk evresi önce Thimbron, sonra Derkyllidas tarafından yönetildi, fakat kayda değer bir başarı elde edemedikleri için, en sonunda savaşın yönetimini kralları Agesilaos'un⁴⁴ ellerine bıraktılar. [3][Agesilaos] hemen hazırlıkları tamamlayıp bir donanmayla Asya'ya geçerek savaş düzenine girdi ve Tissaphernes'e karşı zafer kazandı ve Yunan Őehirlerinde ayaklanma baŐlattı. Olanlar karşısında Artakserkses, onlarla nasıl izleyeceği savaş stratejisini kararlaŐtırdı ve Rodoslu Timokreon'u yüklü miktarda parayla Yunanistan'a gönderdi, bu parayı Őehirlerdeki en nüfuzlu kişilere rüşvet olarak dağıtmasını ve Yunanlıları Lakedaimonia'ya karşı savaŐmak üzere galeyana getirmesi amacıyla kullanmasını söyledi. [4]Timokrates söylenenleri yaptı, en önemli Şehirler [Sparta'ya karşı] birlik oluŐturdu, bunun  zerine Peloponnesos kargaşa içine girdi ve arkhonlar Agesilaos'u Asya'dan ülkeye çağırdı. Onun, yola çıkmadan önce dostlarına Şöyle dediğini söylerler: "Kralın Asya'daki otuz bin ok usu tarafından uğurlandım!" Böyle söylemesinin nedeni Pers sikkelerinin üzerinde bir okçu figürünün bulunmasıdır.⁴⁵

XXI. Kral, Atinalı Konon'u ve Pharnabazus'u⁴⁶ kumandan olarak

⁴⁴ Agesilaos: Kardeşi II. Agis'ten sonra tahta geçen Sparta kralı. İ. . 396 yılında yeni bir ordu ile ve ikinci bir Agamemnon gibi büyük törenle Anadolu'ya ayak basınca savaş daha geniŐ bir Őekil aldı ve Spartalılar lehine geliŐmeye başladı. Pers tahtını ele geçirmek için Artakserkses ile savaŐtı. Lysandros'un Kyros'un tarafını tutması Perslerle Spartalıların arasının açmıŐtı. Tissaphernes'in  c almasından korkan Anadolu'ki Yunan kentlerinin yardım istemeleri  zerine Perslerle savaŐtı. İ. . 395 yılında Lysandros ile birlikte Sardeis'te Pers kuvvetlerini yendi, deniz savaşında ise Atinalı Konon'a yenildi. Bu savaştan sonra pers donanması ilk kez Ege Denizine girdi. Aynı yıl, Atinalılarla birleŐen Thebaililer Sparta'ya karşı bir zafer kazandılar. İ. . 395'te Korinthos, Argos, Atina ve Thebai'den oluşan birlik Koroneia Savaşında Agesialaos'a yenildi. İ. . 361'de Perslerle savaŐmak için Mısır'a gitti. Sparta'ya dönerken yolda öldü.

⁴⁵ Krş. Plutarkhos, *Agesilaos* XV.6; Agesilaos'un Artakserkses'in dağıttığı rüŐvetten haberdar olduğuna işaret eder.

⁴⁶ Pharnabazus: Pers satrapı. Dareios (İ. . 423-404) ve II. Artakserkses (404-359) dönemlerinde Hellespontos ve Phrygia satraplığı yaptı. Peloponnesos Savaşı (İ. . 431-404) sırasında II. Dareios'tan aldığı emir  zerine Atina'ya karşı Sparta ile birleŐti. II. Artakserkses'in kızıyla evlendi. Sparta Pharnabazus ve diğer Pers satrapı Tissaphernes'in desteğiyle Atina'yı yenilgiye uğrattı ve Peloponnesos savaŐına son verdi. Daha sonra İ. . 394'te Perslerden yüz  eviren Sparta'ya karşı Atinalı komutan Konon'u destekledi ve onun Knidos kenti açıklarında Sparta ile yaptığı Knidos Deniz SavaŐını kazanmasına yardım etti. Ardından Sparta'nın hegemonyası altında bulunan Batı Anadolu kentlerini ele geçirdi. Konon'a Atina surlarının yeniden yapılması için asker yardımı yaptı. İ. . 388 yılında II. Artakserkses Sparta ile dostluğu tazeleyince, buna karşı Pharnabazus'u Susa'ya çağırdı. İ. .

ataması sonucunda Lakedaimonialıları denizden kovdu.⁴⁷ Konon, Aegospotamoi'daki⁴⁸ deniz savaşından sonra zamanını Kıbrıs'ta geçirdi, sadece verilen güvenceden memnun değildi: nasıl ki denizdeki rüzgâr hareketsizken birden esmeye başlarsa, ilişkilerdeki gidişatın da aynı şekilde tersine dönmesini bekliyordu. [2]Planları doğrultusunda kendisinin bir askeri kuvvete ihtiyacı olduğunu ve kralın askeri kuvvetinin de anlayışlı bir lidere ihtiyaç duyduğunu öngörerek krala, amaçlarını açıklayan bir mektup yazdı. Götüren kişiye mektubu, Giritli Zenon veya Mendaili Polykritos'un eliyle krala verilmesini emretti; Zenon dans öğretmeni idi ve Polykritos ise hekimdi; ama eğer bu kişiler o anda orada bulunmazlarsa, Ktesias'ın eliyle verilmesini emretti. [3]Ktesias, mektubu ele geçirincede, Konon tarafından gönderilen mesaja, deniz kenarındaki konularda faydalı hizmetleri olabileceği için kendisini göndermesi yönündeki isteği yine Ktesias'ın bizzat kendisinin eklediğini söylerler. Buna karşın Ktesias, kralın kendisini bu yeni görevine kralın görevlendirdiğini söyler.

[4]Fakat Artakserkses, Pharnabazus ile Konon'un Knidos'ta kendisi için kazandıkları deniz savaşıyla, Lakedaimonialıların denizdeki egemenliklerine son verdikten sonra, Yunanlıların "Antalkidas Barışı" olarak adlandırılan barışı kutlamalarını emretmek için Yunanistan'ın tümünü kendisine bağlı hale getirdi.⁴⁹ [5]Antalkidas, Spartalı Leon'un oğlu idi ve Lakedaimonialıları krala teslim olmaya razı edip, Anadolu'daki tüm Yunan şehirlerinin ve

385'te Mısır'a karşı girişilen başarısız bir seferin komutanlığını yaptı. Yıllar sonra, İ.Ö. 373'te Mısır'a ikinci bir sefer düzenlediyse de yine başarılı olamadı.

⁴⁷ İ.Ö. 394 yılının Ağustos ayında yapılan Knidos Savaşı. Konon'un idare ettiği Pers donanması bu savaşta Sparta donanmasını bozguna uğrattı.

⁴⁸ Aigospotamoi: Yunan dilinde "keçi dereleri" anlamına gelen Aigos Potamoi, Gelibolu'nun güneyinde Cumalı Çayının eskiçağdaki adı. Bu çayın ağzındaki kumsalda İ.Ö. 405 yılında Spartalılar, Konon komutasındaki 180 gemiden oluşan Atina donanmasını karada (konaklama yerinde) ele geçirip yenmişlerdi. Bu savaş nedeniyle donanması ortadan kalkmasıyla Atina'nın son zafer umutları da suya düşer. Bir süre sonra Perslerden yardım gören Atina kendini toplamaya başladı. İ.Ö. 393 yılında Konon, Atina'ya bir kurtarıcı gibi geri geldi. Krş. Plutarkhos, *Alkibiades* XXXVII.2.

⁴⁹ Krş. Plutarkhos, *Agesilaos* XXIII.1 vd.; İ.Ö. 394 yılında Konon'un idaresindeki pers donanması Sparta donanmasını bozguna uğratmıştı. Atina'nın nüfuzunun günden güne artması Trazibulos'un deniz birliğini yeniden kurma girişimi (İ.Ö. 389), Atinalıların Perslere karşı isyan eden Kıbrıs ve Mısır tarafını tutmaları siyasal durumu değiştirmiş ve persler yeniden Spartalılarla birleşmişlerdi. Sparta, Pers parasıyla yaptığı donanmayı gönderip Hellepontos boğazını kapadı. Bunun üzerine tüm kuvvetlerini harcamış olan ve aç kalmak tehlikesiyle karşı karşıya gelen Atina barış istemek zorunda kalmıştır. İ.Ö. 387/6 yılında, Spartalı amiral Antialkidas Pers kralı II. Artakserkses ile Yunan şehir devletleri arasında süresiz bir barış yapılmasını sağladı. Kral barışı da denilen bu antlaşmayla kral, Atina sömürgesi olan Limni, İmroz ve Skyros adaları dışında, bütün Anadolu'yu ve adaları bırakmaya zorluyordu. Perslerin müttefiki olan Sparta ise bölünmüş bir Yunanistan'da kolaylıkla üstünlük kuracağını hesaplamıştı.

Anadolu'ya yakın adaların krala teslim edilmesi ve barış için ödenen vergi yoluyla bunlara sahip olunması yönündeki çıkarlarına hizmet ediyordu; Yunanlılar arasında barış sağlandı, ama eğer Yunanlıların alaylı tavrına ve ihanetine barış denebilirse; bu barış, savaşın sonunda yenilene bundan daha utanç verici bir başarı sağlayan başka bir savaş yoktur.

XXII. Bu nedenle, Deinon, Artakserkses'in Spartalılardan her zaman nefret etmesine ve tüm insanların en utanmazı olarak görmesine rağmen, Antalkidas Persia'ya geldiğinde ona çok büyük bir yakınlık gösterdiğini söyler. Bir keresinde, çiçeklerden yapılmış bir çelenk alıp en pahalı kokulara batırdı ve yemekten sonra Antalkidas'a gönderdi; bu nezaket karşısında herkes şaşırıldı.⁵⁰ [2]Fakat görüldüğü gibi, Antalkidas bu kadar güzel muamele görmek ve böyle bir çelenk almak için uygun kişiydi; şimdi Persler arasında Leonidas ve Kallikratidas'a ihanet ediliyordu. Görüldüğü gibi, "Hey gidinin Yunanistan'ı! Şimdi Spartalılar Medialı oldu" dediğinde Agesilaos şöyle cevap verdi: "Daha çok Medialılar Spartalı olmadı mı?" Bununla beraber konuşmadaki hazır cevaplık, bu davranıştaki ayıbı ortadan kaldırmadı, tersine Sparta'nın zaferi bu antlaşmadan önce yok olmuş olmasına rağmen, Spartalılar korkunç Leuktra⁵¹ savaşında egemenliklerini yitirdiler.

[3]Sparta, uzun zaman sonra Yunanistan'da ilk sırada yer aldığı için Artakserkses, Antalkidas'ı misafir olarak ağırladı ve ona dostu olarak hürmet etti. Fakat Spartalılar Leuktra'da yenildikten sonra, para için dilenecek kadar alçaldılar ve Agesilaos'u Mısır'a gönderdiler, Antalkidas ise Lakedaimonialılar için gerekli olanları tedarik etmesini rica etmek için Artakserkses'e gitti. [4]Ne var ki, o [kral] onu görmezden gelmiş, küçümsemiş ve reddetmişti, öyle ki ülkeye döndüğünde, düşmanları tarafından hakarete uğramaktan çekindiği ve ephoroslardan korktuğu için kendisini yemek yemeyerek öldürdü.

Thebaili Ismenias ile Leuktra savaşında henüz zafer kazanmış olan Pelopidas krala elçi olarak gitti.⁵² Pelopidas, kendisini utandıracak bir şey yapmadı; fakat Ismenias, kral önünde saygıyla eğilmesi söylenince yüzüğünü onun[kralın] önüne fırlattı ve sonra eğilip yerden aldı ve böylece saygıyla eğildiğini düşüncelerini sağladı. [5]Atinalı Timagoras, kâtip Beluris vasıtasıyla krala yazılı olarak gizli bir mesaj gönderdi. Kral, o kadar

⁵⁰ Krş. Ksenophon, *Pelopidas* XXX.4.

⁵¹ Leuktra Savaşı: İ.Ö. 371 yılında, Yunanistan'ın egemenliği için Sparta ile Atina arasında Thebai'de yapılan savaş; Krş. Plutarkhos, *Agesilaos*: XXVIII.5.

⁵² Krş. Ksenophon, *Pelopidas* XXX.6; İ.Ö. 367 yılında, Yunanistan'da egemenliklerini kurmak için uğraşmaktan vazgeçmeyen Thebaililer, Pers kralına bir heyet gönderip ondan yararlanmayı düşündüler. Ksenophon, *Yunan Tarihi* VII.1, 33-38.

memnun olmuştu ki, ona on bin *dareikos* verdi ve kendisiyle beraber hareket edecek seksen tane süt veren inek gönderdi: Çünkü hasta olması sebebiyle inek sütüne ihtiyacı vardı. Bunun yanında divan, yatak ve yatağı yapmak için hizmetkârlar gönderdi. Çünkü Yunanlılar, yatak yapmayı bilmiyorlardı. Ayrıca, dermansız kaldığı için deniz kenarına kadar güvenli bir şekilde götürülsün diye taşıyıcılar gönderdi. Kendisine son derece lezzetli yemekler gönderdi, bunun üzerine kralın erkek kardeşi Ostanos, şöyle söyledi: “Ey Timagoras, bu masayı hep hatırla! Senin için böylesine güzel donatılmış bir masa önemsiz değildir! Bu ifade, kralın inayetini hatırlatmaktan ziyade, ihanetini yüzüne vurma niteliğindedir. Sonunda Atinalılar, rüşvet sebebiyle Timagoras’ı ölüme mahkûm ettiler.

XXIII. Artakserkses, Yunanlılara acı veren tüm bu kötülüklerin karşılığında, en çok nefret edilen ve en kötü düşmanları olan Tissaphernes’i öldürerek onları sevindirdi.⁵³ Parysatis’in desteklediği [Tissaphernes’i] bu adamı, kendisine attığı iftiralar nedeniyle öldürdü. Kralın öfkesi fazla uzun sürmedi, annesinin zekâsını ve bir kraliçeye yakışan bir yaradılışa sahip olduğunu gördüğü ve beraber olmaları durumunda, birbirlerinden şüpheye düşmelerine ve birbirlerine zarar vermelerine gerek kalmadığını anladığı için annesiyle barıştı ve onu geri çağırdı. [2]Bundan sonra, her şey için krala danıştı ve onu huzursuz edecek şeylerden kaçınarak her şeyi onayladıktan sonra, onunla birlikte nüfuz edindi ve tüm amaçlarına ulaştı. Bazıları kralın, iki kızından birisi olan Atossa’ya körkütük âşık olduğunu ve tutkusunu gizlemeye ve bastırmaya çalıştığını anlatırken, bazıları ise onun kızla zaten gizlice ilişkiye girmiş olduğunu söyler. [3]Parysatis bu durumdan şüpheye kapıldı ve kıza öncekinden daha fazla şefkat gösterdi ve Artakserkses’e kusursuz ve iyi huylu biri olan kızın güzelliğini ve tavırlarını öven konuşmalar yaptı. Sonunda, kralı kızla evlenmeye ve yasal eşi ilan etmesine ikna etti.⁵⁴ Yunanlıların görüşlerini ve kanunlarını göz önüne almadı ve tanrının kendisini Persler üzerindeki kanun ve iyi ile kötü konusunda bir hakem olarak görevlendirdiğini düşündü. [4]Bununla beraber aralarında Kymeli Herakleides’in de bulunduğu bazı yazarlar, Artakserkses’in kızlarından sadece birisiyle değil, aynı zamanda biraz sonra bahsedeceğimiz ikinci kızı Amestris ile de evli olduğunu söyler.⁵⁵ Babası, Atossa’yı o kadar

⁵³ Krş. Plutarkhos, *Agesilaos* X.3.

⁵⁴ Pers İmparatorluğunda, II. Artakserkses’ten itibaren, büyük ailelerle evlilik ittifakı, artık sadakatın gerekçelendirilmesi değil, aksine sadakatlı hizmetler için ödül olarak kaydedilmektedir. Bunun dışında kendi ailesi içinde, bir iç evlilik politikasıyla, hanedanlığı dışarıya karşı kapatmak ve böylelikle egemenliği güvence altına almak amaçlanmıştır. Ancak, daha öncesinde de “erkek kardeş-kız kardeş” ya da “baba-kız” evlilikleri vardı.(Ayrıntılı bilgi için Bkz. Wiesehöfer, *J. Antik Pers Tarihi* (Çev. M. A. İnci) İstanbul 2002.) s.133.

⁵⁵ Bkz.Bölüm XXIII.4.

çok seviyordu ki, kızının vücudu cüzamla kaplıyken bile ona severek katlandı. [5]Hatta onun için tanrılardan yalnızca Hera'nın önünde saygıyla eğilerek yakardı, önceden kimse için yapmadığı kadar elleriyle yere kapandı. Satraplara ve dostlarına tanrıçaya bu amaçla armağanlar göndermelerini emretti; bunun üzerine o kadar çok şey gönderildi ki, tanrıçanın tapınağı ile kraliyet sarayı arasındaki on altı stadion mesafe altın, gümüş, mor kumaşlar ve atlarla dolup taşıtı.

XXIV. Pharnabazus ile Iphikrates'in Mısır'a karşı kendisi için yürüttükleri savaşı, bu komutanların arasındaki anlaşmazlık sebebiyle kaybetti. Bu nedenle, bizzat kendisi Kaduslara⁵⁶ karşı üç yüz bin piyade ve on bin atlıyla sefere çıktı. Fakat girdiği engebeli ve sisle kaplı zorlu bir ülkeydi; hububat ürünü yetişmiyordu, savaşçı ve yiğit insanları armut, elma ve diğer meyve ağaçları besliyordu. Bu nedenle, büyük sıkıntılarla ve tehlikelerle karşı karşıya geldi. [2]Ülkede alabileceği yiyecek olmadığı ve dışarıdan da getirmediği için, sadece yük hayvanlarını kesiyorlardı; öyle ki bir eşeğin kafası tam tamına altmış drahmiye alınabiliyordu. Bu yüzden kraliyet şölenleri yapılmaz olmuştu. Atlardan geriye sadece birkaç tane kalmış, diğerleri yemek ihtiyacını karşılamak için kesilmişti.

Kimi zaman cesur ve onurlu karakteri nedeniyle sıklıkla önder konuma getirilen ama zaman zaman da tez canlılığı sebebiyle geri plana itilen ve zayıf davranışları sebebiyle gözden düşüp sıkıntı çeken Teribazus, kralı ve ordusunu kurtardı. [3]Kadusialılarda iki kral vardı ve bunlar ayrı iki ordugâh kurmuştu. Bunun üzerine Teribazus, Artakserkses ile yapılması gerekenlerin belirlenip konuşulduğu bir görüşme yaptıktan sonra, Kadusialı kralların birine kendi gitti, diğerine de gizlice oğlunu gönderdi. Daha sonra, her biri bir kralı, Artakserkses'in sadece kendisinin dostluğunu kazanmak ve ittifak yapmak amacıyla elçi gönderdiğini söyleyerek kendi adamını kandırdı. Böylece eğer akıllıca davranıp, diğerinden önce onunla [Artakserkses ile] bir görüşme yaparsa, o da elinden geldiğince kendisine yardımcı olacaktı. [4]Kralların ikisi de bu sözlere inandı ve ikisi de onun kendisini beklediğini düşündü, birisi elçilerini Teribazus, diğeri de Teribazus'un oğluyla birlikte gönderdi. Fakat bu iş zaman aldığı için Artakserkses'in kulağına Teribazus'a yönelik şüpheler ve iftiralar geldi; kendisi de huzursuz oldu, Teribazus'a güvendiğine pişman oldu ve rakiplerine ona çamur atma fırsatını verdi. [5]Ama sonunda hem Teribazus, hem oğlu yanlarına Kadusialı elçileri alarak geldiler; böylece iki kral arasında ateşkes ve barış ilan edildi; bundan dolayı, büyük bir onur kazanan Teribazus kralla birlikte ülkeye doğru yola çıktı. Kral, korkaklığın ve yumuşaklığın, pek çoklarının düşündüğü gibi, her

⁵⁶ Kadusia: Hazar Denizinin güneyinde Media Atropane de denilen bölge.

zaman aşırılık ve savurganlıktan değil, şeytani düşüncelerin etkisi altındaki kötü mizaçtan ve soysuzluktan kaynaklandığına işaret etti. [6]Ne altın, ne kandus ne de kralın bedenini her daim sarıp sarmalayan on iki bin talanton değerinde süsler, sıradan bir asker gibi didinmesini ve zorluk çekmesini önleyebildi. Tam tersine, dik dağ yollarında sadağını sırtına yerleştirip omzundaki zırhı bizzat kendisi taşıyarak ilerledi; diğerlerini yüreklendirmek için atından da indi, onun gayretini ve coşkusunu görenler yüklerinin hafiflediğini hissettiler: çünkü günde iki yüz stadion ve hatta daha fazla mesafe yürüyerek ilerledi.

XXV. Sonunda, etraf neredeyse tamamen ağaçsız ve çorak olmasına rağmen, olağanüstü güzellikte ve özenle düzenlenmiş bahçelerin⁵⁷ bulunduğu kraliyete ait bir dinlenme yerine vardı; hava dondurucu soğuk olduğu için askerlerine yakacak odun temin etmeleri amacıyla dinlenme yerindeki ağaçları, çam ya da servi ayrımı yapmaksızın kesmelerine izin verdi. [2]İhtişamları ve güzellikleri sebebiyle ağaçları kesmeye çekinerek duraksadıklarında, bizzat kendisi bir balta alıp en büyük ve en güzel ağacı kesti. Sonra kestikleri ağaçlarla yakacak odunu sağlayıp pek çok ateş yaktılar ve geceyi böylece rahat bir şekilde geçirdiler. Gene de, ülkeye varıncaya kadar çok sayıda cesur adamını ve atlarının neredeyse tamamını kaybetti. [3]Şimdi seferinin şansızlığı ve başarısızlığı sebebiyle tebaasının kendisini küçümsediğini düşünerek, önde gelenlerden şüpheye düştü; bunların birçoğunu öfkeyle ve yine birçoğunu korkuyla öldürdü. Çok kanın akmasına yol açan korku tiranlara mahsustur, fakat cesur kişi, nazik, ılımlı ve şüphe duymayandır. Ayrıca, yabani hayvanların arasında evcilleştirmesi zor ve vahşi olanlar ürkek ve korkakken; asil soydan gelenler, cesaretleri nedeniyle insanlara daha çok güvenirlir ve dostane davranışlardan kaçmazlar.

XXVI. Fakat yıllar geçip de iyice yaşlanan Artakserkses, oğullarının kraliyet tahtı için dostları ve önde gelen idarecilerle rakip taraflar kurduklarını anladı. Adil olan kişiler, bizzat kendisinin elinde tuttuğu bu yetkeyi Dareios'a bırakmasının doğru olacağını düşündüler. Fakat sabırsız ve sert bir mizaca sahip olan en küçük oğlu Okhos'un⁵⁸ saray mensupları arasında hiç de az olmayan sayıda destekçileri vardı ve özellikle de Atossa'nın yardımıyla babasının üstesinden geleceğini umut ediyordu.

⁵⁷ Bahçe yerine ilk kez Ksenophon tarafından doğu kökenli "paradeiso" sözcüğü kullanılmıştır. Sonradan cenneti temsil eden bu bahçeler, her türden ağaçlarla ve av hayvanlarıyla dolu büyük ve güzel parklardı. Pers kral ve soylularının ihtişamını betimler.(Ksenophon, *Anabasis* 1. II.7; 2. IV.14; *Kyros'un Eğitimi* I.3.4.

⁵⁸ Okhos: III. Artakserkses'in diğer adı. II. Artakserkses'in oğlu ve halefi olup Batı Anadolu'daki satraplar üzerinde krallık otoritesini yeniden kuran İ.Ö. 358-338 yıllarında krallık yapan Ahamenidler hanedanlığından Pers kralı.

[2]Onu [Atossa'yı] babasının ölümünden sonra yasal karısı yapacağına ve tahtı kendisiyle paylaşacağına inandırdı. Ayrıca, henüz babası hayattayken onunla [Okhos'un Atossa ile] ilişkisi olduğunun dikkatlerden kaçmadığı yönünde bir anlatı vardı. Fakat Artakserkses'in bundan haberi yoktu; Çabucak verdiği kararla, Kyros'un yaptıklarının aynısını yapmaması için Okhos'un umutlarını söndürdü ve böylece krallığı yeniden savaflara sürüklememek için o zamanlar elli yaşında olan Dareios'u tahtın varisi ilan etti ve ona "kidaris" adı verilen dik tacı takması için verdi⁵⁹. Dolayısıyla Persler arasında yeni bir gelenek ortaya çıktı: krallıkta halef olma hakkı edinen kişi, bir iyilik isteyecek ve kendisini atayan kişi de yetkisi dâhilinde olması halinde ona istediği şeyi verecekti. Dolayısıyla, Dareios, Kyros'un gözdesi olan ve şimdi kralın cariyesi olan Aspasia'yı istedi. Aspasia, İyonya'daki Phokaia yerlisiydi, özgür ebeveynlerin çocuğuydu ve düzgün bir eğitim almıştı. Bir keresinde, Kyros yemek yerken, diğer kadınlarla birlikte önüne çıkarıldı. Diğer kadınlar, kendilerine gösterilen yerlere oturdular ve Kyros gösteriş ve centilmenlik yapmak ve onlarla oynamak için yöneldiğinde, kadınların hiçbirisi bu dostane girişime hoşnutsuzluk göstermedi. Fakat Aspasia divanın yanında sessizce ayakta durdu ve Kyros kendisini çağırdığında itaat etmedi; kâhyaları kendisini ona yönlendirdiklerinde, şöyle söyledi: "Doğrusu, bana elini süren kim olursa olsun, pişman olur." Bu nedenle, konuklar kendisinin görgüsüz ve kaba birisi olduğunu düşündüler. Fakat bu durum Kyros'un hoşuna gitti, güldü ve kadını getiren adamlara şöyle söyledi: "Bunun bana şimdiye kadar getirdiğiniz tek özgür ve ayartılmamış kadın olduğunu görmüyor musunuz?" Bu olaydan sonra, kendisini Aspasia'ya adadı, onu tüm kadınlardan daha çok sevdi ve ona Akıllı adını verdi. Kyros, Kunaksa'daki savaşta düştüğünde ve kampı yağma edildiğindeyse esir alındı.⁶⁰

XXVII. Dareios bu kadın sebebiyle babasına gücendi; Barbar halk, aşkın lezzetlerine ilişkin her şeyi korkunç derecede kıskandığı için, sadece kraliyet cariyelerinden birisine yanaşıp dokunmak değil, yolculuk yaptıkları katarlarla onlara eşlik ederek yolculuk yapmak da bir adam için ölüm cezası getirir. [2]Ama kralın tutkuyla sevdiği ve kanunlara karşı çıkıp karısı yaptığı Atossa vardı ve ayrıca müthiş güzelliğe sahip üç yüz altmış cariyeye daha sahipti. Bununla beraber, Aspasia kendisinden istendiğinde, onun özgür bir kadın olduğunu ve iradesiyle istemesi durumunda, oğlunun Aspasia'yı

⁵⁹ Kidaris: Pers imparatorlarının giydiği dik ve erguvan renkli başlık; tiara.

⁶⁰ Krş. Plutarkhos, *Perikles* XXIV.7; "Derler ki, Aspasia öylesine ün ve tanınımlık kazanmıştı ki, Pers tahtı için savaşan iki kardeş, Artakserkses ve Kyros da cariyelerinden daha önce adı Milto olan sevdiğine Aspasia adını verdi. Phokaia doğumlu olan bu kızın babasının adı Hermotimos idi. Kyros savaşta yenilince, bu kız tutsak olarak Artakserkses'e verilde ve sarayda büyük nüfuz kazandı." Ayrıca, Ksenophon, *Anabasis* 1.X.2.

almasını, ama bunu zorla ve kadının isteği dışında yapmamasını emretti. Böylece, Aspasia çağrıldı ve kralın umutlarının tersine, Dareios'u seçti. Kral, hâkim geleneğin zorlaması nedeniyle onu Dareios'a verdi, fakat onu verdikten kısa süre sonra, geri aldı. [3]Aspasia'yı hayatının sonuna kadar iffetli kalabilmesi için Anaïtis adını taşıyan Ekbatanalı Artemis'in rahibesi olarak atadı; diğer yandan oğluna da ıstırap verici olmayan ama aslında sınırlar içinde ve hafif esprili bir cezaya vermeyi düşünmüştü. Ne var ki, Dareios'un kırgınlığı sınır tanımıyordu ve bunun nedeni, ya Aspasia'ya duyduğu tutku dolayısıyla derinden sarsılmış olduğundan, ya da babası tarafından hakarete uğramış veya da kendisiyle alay edilmiş olduğunu düşünmesinden kaynaklanıyordu.

[4]Şimdi bu durumun sorumlusu olarak gördüğü Teribazus'a canı daha çok sıkıldı, hemen kindarlık duygusu içinde aşağıdaki gibi bir çözüm buldu: Kralın birkaç kız çocuğu vardı ve Apama'yı evlilik yoluyla Pharnabazus'a, Rhodogune'yi Orontes'e ve Amestris'i Teribazus'a vermeyi vaat etti. Diğer ikisine verdiği vaatleri yerine getirdi, ama Teribazus'a verdiği sözü tutmadı; Teribazus'u onun yerine en küçük kızı Atossa ile nişanlandı. Fakat kısa süre sonra kendisi Atossa'dan da etkilendi ve söylendiği gibi onunla evlendi⁶¹, daha sonraysa Teribazus, onun büsbütün düşmanı haline geldi. Teribazus asla istikrarlı bir yaradılışa sahip olmadı; dengesiz ve aceleciydi. Böylece, bazen en çok beğenilen kişi olur, bazen de kendinden utandırır ve küçümsenirdi, ayrıca, talihinde meydana gelen değişikliklere soğukkanlı bir şekilde katlanamazdı ve eğer onurlandırılırsa, kibri nedeniyle saldırganlaşır, beğenilmezse, mütevazı ya da sakin olmaktan çıkar, sertleşir ve acımasızlaşırdı.

XXVIII. Kendisini her şeyiyle daha genç olana adayan Teribazus ateşe körükle gidiyordu: Ona kafasında duran *kidaris*'in⁶² devlet işlerinde dimdik durma çabası göstermeyenler için yararsız olduğunu ve eğer erkek kardeşi harem yoluyla devlet işlerine kurnazca yaklaştığında, dengesiz ve güvenilmez bir doğaya sahip babasının olduğu bilinen bu koşullarda tahta geçmenin güven içerisinde kendisine ait olduğunu düşünmenin aptallık olduğunu söylüyordu. [2]Elbette, Yunanlı bir cariyenin bakış açısına göre Perslerin bozulamaz geleneklerinde şiddete yol açan bir kişi, en önemli konularda görüş birliğine varma bakımından da güvenilemezdi. Ayrıca, Okhos'un krallığın başına geçmemesinin ve Dareios'un bundan mahrum bırakılmasının aynı şey olmadığını söyledi; çünkü Okhos'un özel hayatını mutlu bir şekilde yaşamasını hiç kimse engelleyemezdi, ancak Dareios kral

---

⁶¹ Bkz. Bölüm XXIII. 2 vd.

⁶² Bkz. Bölüm XXVI. 2.

ilan edildi; bu doğrultuda ya kral olmak zorundaydı ya da hiç yaşamamak.

[3]Bu anlamda, Sophokles'in aşağıda söyledikleri genel olarak doğrudur:

*“Kötülüklerle boyun eğmek, başarıyı hızlı getirir.”*⁶³

Çünkü kişinin isteklerine giden yol, engelsiz ve inişli bir yoldur ve birçok kişi deneyimsizlik ve iyinin ne olduğunu bilmemek sebebiyle kötü olanı ister. Ne var ki, imparatorluğun ihtişamı ve Dareios'un Okhos'a karşı hissettiği korku, Teribazus için ortam sağlamıştı ve Aspasia'nın gitmesinde Kıbrıs doğumlu aşk tanrıçası da büsbütün suçsuz değildi.

XXIX. Bundan dolayı Dareios kendisini Teribazus'un ellerine bıraktı; büyük çoğunluk komplo hazırlığı içine girince, bir hadım krala bu entrikayı ve uygulayacakları yöntemi anlattı: Bildiği kadarıyla, komplocular gece kralın odasına girmeye ve kralı yatağında öldürmeye karar vermişlerdi. Anlatılanları dinleyen Artakserkses, haberin göz ardı edilemeyecek kadar önemli bir tehlike olduğunu düşündü ve daha önemlisi, herhangi bir kanıt olmaksızın buna inandı. [2]Bu düşüncelere göre de hareket etti. Hadıma komplocuları yakından izlemekle ve dinlemekle görevlendirdi; bu arada kendisi de yatağın arkasındaki odasının duvarını yıktırdı, koridoru da kapılarla gizledi. Daha sonra, planı uygulama zamanı geldiğinde ve hadım doğru zamanı bildirdiğinde, saldırganların yüzlerini görünceye ve her birisini net bir şekilde tanıyınca kadar yatağında bekledi ve kalkmadı. [3]Fakat kendisine doğrultulmuş hançerlerleri görünce, hızla koridora çıkıp içerideki odaya geçti, kapıyı çarparak kapattı ve bir çığlık kopardı. Dolayısıyla, kral tarafından görülen ve girişimleri başarısızlıkla sonuçlanan katiller, hiçbir şey yapamadan geldikleri kapıdan hızla kaçtılar ve niyetleri anlaşıldığı için Teribazus ile arkadaşlarına da kaçmalarını söylediler. [4]Daha sonra, diğerleri de dağıldı ve kaçtı; fakat Teribazus, kendisini tutuklamaya çalışan kralın birçok muhafızını katletti ve güç bela uzaktan bir mızrak darbesiyle vuruldu. Dareios çocuklarıyla birlikte, yargılanmak amacıyla kraliyet yargıçlarına götürüldü. Kral, duruşmada bizzat hazır bulunmadı, fakat diğerleri iddianameyi sundu. Ne var ki, kral, yardımcılarını her bir yargıcın fikrini yazılı olarak almalarını ve tümünü kendine getirmelerini emretti. [5]Yargıçların tümü hemfikirdi ve Dareios'u ölüme mahkûm ettiler, bunun üzerine kralın hizmetkârları Dareios'u zorla aldılar ve cellâtların çağrıldığı odaya götürdüler. Cellat, elinde keskin bir bıçakla geldi ve zanlıların kafaları bu bıçakla uçuruldu; fakat Dareios'u görünce kafası karıştı, başka tarafa bakarak kapıya yöneldi, bir kralın canını almayacağını ve alamayacağını

⁶³ Sophokles'in bilinmeyen bir oyunundan. Nauck, *Trag. Graec. Frag.* 2, 315.

söyledi. [6]Fakat kapının dışındaki yargıçlar kendisine tehdit ve emir savurdıkları için geri döndü, Dareios'un kafasını tek eliyle saçından tuttu, yere sürükledi ve kafasını bıçakla kesip kopardı.

Bununla beraber bazıları, duruşmanın kralın huzurunda gerçekleştirildiğini ve kanıt buldukları zaman Dareios'un korkudan yere kapaklanıp af dilediğini; fakat Artakserkses'in öfkeyle ayağa kalktığını, *akinakes'ini* çıkarıp öldürünceye kadar saptadığını; daha sonra, güneşe saygılarını sunmak için avluya çıktığını ve şöyle dediğini: “Ey Persler, huzur ve neşe içinde gidin ve tanıştığımız herkese saygısız ve kanunsuz işler düzenleyenlere büyük Oromasdes'in⁶⁴ adalet getirdiğini söyleyin!”

XXX. Böylece düşmanca kalkışmalar son buldu. Okhos, Atosso'nun ilham kaynağı olduğu umutlarından hala emindi, ama kralın hayatta kalan tek meşru oğlu Ariaspes⁶⁵ ve ayrıca gayrı meşru oğulları arasında da olsa Arsames'ten hala korkuyordu. [Okhos'un]Ariaspes'den korkusu, Okhos'tan daha büyük olmasından değil; ılıman, direkt ve insancıl bir kişi olmasından ve Persler tarafından kralları olmaya layık görülmesinden kaynaklanıyordu. Arsames'in bilge olduğuna inanılıyordu ve babasının kendisini özellikle çok sevdiği, Okhos tarafından da bilinmiyor değildi. [2]Dolayısıyla, [Okhos]hainlik ve kan hırsıyla dolu olduğu için doğasındaki çigliği Arsames'e karşı, gaddarlığı ve hainliği de Ariaspes'e karşı kullanarak her ikisinin hayatına karşı bir entrika planladı. Babasının kendisini zalimce ve utanmazca öldüreceğini ima eden çeşitli tehditkâr ve korkutucu sözleri sürekli olarak kendisine getiren hadımları ve kralın arkadaşlarını gizlice Ariaspes'e gönderdi. [3]Bu günlük raporların gizli devlet sırlarıymış gibi davranarak, kralın konuyu görmezden gelerek geciktirdiğini söyleyerek ve artık harekete geçme zamanının geldiğini bildirerek, adamın içine korku saldılar; kafasını endişe verici, kafa karıştırıcı ve korkutucu fikirlerle o kadar çok doldurdular ki, kendi hazırladığı öldürücü zehri içerek hayatına son verdi. [4]Kral, bu ölümün nasıl gerçekleştiğini öğrendiğinde oğluna çok üzüldü, ölümüne sebep olandan şüphelendi. Fakat yaşı sebebiyle suçluyu arayıp mahkûm edemeyeceği için, Arsames'e karşı daha şefkatli oldu ve kendisini başlıca destekçisi ve güvencesi haline getirdi. Bu nedenle,

⁶⁴ Oromasdes: Zerdüş't dininin “bilge efendisi” Ahura Mazda'nın Yunanlılardaki karşılığı.

⁶⁵ Ariaspes: Artakserkses'in Stateira'dan olma oğlu Ariaspes en sevilen prensti. Okhos ve Teribazos'un planladığı bir suikast sonucu Ariastes tarafından öldürüldü. II.Artakserkses'in Stateira'dan dört çocuğu vardı: III. Artakserkses (Okhos lakaplı), Dareios, Ariaspes veya Ariarathes, II. Artakserkses'in ve sonra III. Artakserkses'in karısı. Diğer kadınlardan: Arsames, Mithridates, Phriopatos, Atossa, Amestris (II. Artakserkses'in aynı zamanda karısı), Rhodogune (satrap Orontes'in karısı), Apama (Pharnabazos'un karısı), Okha (III. Artakserkses'in isimsiz karısının annesi), Tissaphernes'in isimsiz karısı ve ayrıca adları bilinmeyen 112 oğlu daha vardı.

çevresindekileri Okhos'un işini daha fazla ertelediler, tersine Teribazos'un oğlu Arpates'i bu kişiyi öldürmekle görevlendirdiler. [5]Artakserkses, yaşı sebebiyle zaten hayat ile ölüm arasında gidip geliyordu. Arsames'in üzücü kaderi kulağına geldiğinde, kısa bir süre bile dayanamayarak üzüntü ve keder sebebiyle son nefesini verdi. Doksan dört yıl boyunca yaşadı, altmış iki yıl boyunca krallık yaptı ve herkesi zalimlik ve kan dökme suretiyle bastıran oğlu Okhos ile karşılaştığında, tebaasına karşı daha nazik ve kibar birisi olarak tanındı.

EKLER

1. Pers sarayı anlatılır.
2. Artakserkses ile Kyros arasındaki rekabetin kökeni.
3. Artakserkses kralı oldu.
4. Kyros Artakserkses'e taht için meydan okur.
5. Artakserkses'in âlicenaplığı hakkında.
6. Kyros'un paralı askerler ile Artakserkses'e karşı yürümesi.
7. Kyros, sayısız askeri kuvvetlerle İ.Ö. 401 yılında Kunaksa'da Artakserkses ile karşılaşır.
8. Kunaksa Savaşı; Ksenophon *Anabasis*'te ayrıntılarıyla anlatır.
9. Yunanlılar Persleri yener.
10. Kyros, Artakserkses'i yaralar; fakat kendisi de bu savaşta öldürülür.
11. Kunaksa Savaşının sonu hakkında farklı anlatımlar.
12. Kyros'un ölümü Artakserkses'e bildirilir.
13. Ktesias ve ksenophon'un anlatımları hakkında.
14. Artakserkses, Kyros'u öldürme onuruna sahip çıkar.
15. Mithridates de Kyros'u kendisinin öldürdüğünü iddia eder.
16. Mithridates'e yapılan vahşi işkence.
17. Parysatis'in Kyros'un elini ve başını kesen hadımdan korkunç bir şekilde öç alması.
18. Perslerin barış görüşmesi yapmak amacıyla ateşkes güvencesi altında çağırdıkları Yunan generallerini öldürmesi.
19. Kyros ve Artakserkses'in annesi Parysatis, II. Artakserkses'in karısı Stateira'yı öldürmesi. Bunun üzerine II. Artakserkses, Parysatis'i bir daha gitmeyeceğine yemin ettiği Babylon'a göndermesi.
20. Onbin paralı asker kaçışı. Sparta kralı Agesilaos, Persler karşı zafer kazanan bir ordu kurar. Ta ki, Artakserkses Yunan kentlerine Sparta'ya karşı savaşmaları için rüşvet dağıtıncaya kadar.
21. Artakserkses, Pers Denizinin kontrolünü ele geçirir.
22. Sparta, Yunanlıları sindirmek için Artakserkses tarafından kullanılmasına izin verir.

23. Artakserkses annesiyle uzlaşır; Kanuna aykırı biçimde arzuladığı kızları Atossa ve Amestris için onayını alır.
24. Başarısız Mısır ve Kadusia seferleri.
25. Artakserkses, gücünü ve güvenini kısmen kaybettiği için büyük acı çeker; Soylularından birçoğunu öldürür.
26. Oğulları arasında taht kavgası. Artakserkses, Dareios'u krallığın mirasçısı ilan eder. Dareios, babasından Kyros'un eski cariyesi Aspasia'yı ister.
27. Artakserkses, Aspasia'nın özgür bir kadın olduğunu, seçimi onun yapacağını söyler. Aspasia Dareios'u seçer. Artakserkses, Aspasia'ı Dareios verir, fakat sonra geri alır. Dareios buna gücenir ve babasına suikast hazırlar. Teribazos da Artakserkses'e kızı Amestris'i kendisine vereceğine söz verdiği halde sözünde durmadığı için kin duyar. Artakserkses kanuna aykırı biçimde öz kızı Amestris ile kendisi evlenir.
28. Dareios ve Teribazos, Artakserkses'e suikast düzenlerler.
29. Artakserkses bunu öğrenir ve planları başarısız olur.
30. Artakserkses'in uzun yaşamı biter.